

İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Vasiyet-nâme'si

Yrd. Doç. Dr. Nevin GÜMÜŞ*

Atf / ©- Gümüş, N. (2009). İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Vasiyet-nâme'si. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1), 23-76.

Özet- Bu çalışmada, İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin vefatından üç yıl önce, Lefkevi İsmâ'il Paşa tarafından kaleme alınarak tertip ettiği, esasında bir vasiyet-nâme olan *Tuhfe-i İsmâ'iliyye* adlı eserinin tanıtımı yapılarak eserin metni sunulmuştur. *Tuhfe-i İsmâ'iliyye*, Klâsik Edebiyatımızda bir tür olan vasiyet-nâmelerin bütün ayırıcı özelliklerinin görüldüğü bir eserdir.

Anahtar sözcükler- İsmâ'il Hakkı Bursevî, *Tuhfe-i İsmâ'iliyye*, Vasiyet-nâme.

§§§

Giriş

Vasiyet-nâmeler; Türk Edebiyatının en eski türlerinden olup siyasî, tıbbî, özel ve dinî-tasavvufî konularda manzum ve mensur olarak yazılmış çok sayıda esere ad olmuştur.

“Vasiyet kelimesinin lafzî, hukukî ve örfî olmak üzere çeşitli tanımları vardır. Ancak bu tanımların ortak noktası vasiyet edenin isteği (muhataba göre emir, arzu yahut öğüt)nin onun ölümünden sonraya matuf olmasıdır¹.” Tasavvufî terim olarak ise, “sûfîlerin çevrelerindeki kişilere, sohbetlerine katılanlara; şeyh ve mürsidlerin mürid ve müntesiblerine yaptıkları tavsiyeler ve verdikleri öğütler, sûfîlerin vefat etmek üzere iken verdikleri öğütlere vasiyet denir².”

* Niğde Üniversitesi Fen- Edebiyat Fak. T.D.E. Böl. e-posta: ngumus@nigde.edu.tr

Metinde yer alan hadisler ve kelâm-ı kibâra ait ifadeler Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Arş. Gör. Dr. Burhan Baltacı tarafından hazırlanmıştır.

¹ Nuran Yılmaz, *Ankaralı Hekim NİDÂ'î Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*, Laçın Yay., Kayseri 2009, s. 17.

² Bekir Çınar, “Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler İki Şair (Tıfîlî/ Tarzî) Arasında Kalan Vasiyet”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.9, s.115-140. KOCAV, İstanbul 2003, s. 115- 116.

Vasiyet-nâme ise birleşik bir isim olup “bir adamın vasiyetini hâvî musaddak varaka” ve “ölürken olan tenbih ve sipariş kılınan mevad” biçiminde açıklanmıştır³.

Türk Edebiyatında manzum ve mensur olarak tertip edilmiş çok sayıda vasiyet-nâme bulunmakta olup “*Divan Edebiyatı ve Halk Edebiyatında bir geleneğin akisleri şeklinde yer alırken Tasavvufî Türk Edebiyatında başlı başına bir tür hâline gelmiştir. Bunda bir çok önemli sūfînin vasiyet-nâme kaleme almış olmasının ve dolayısıyla bunun sūfîler arasında âdeta bir gelenek haline gelişinin önemli bir payı vardır.*”⁴

Agâh Sırrı Levend’in konularına ve amaçlarına göre, “*genel ahlâk, siyâset-nâme, nasihat-nâmeler, mevza yollu eserler, ahlâkî güzel sözler, fütüvvet-nâmeler, kâbus-nâme çevirileri, Kellile ve Dimne çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler, ahlâkî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri ve türlü eserler*”⁵ şeklinde sıraladığı ahlak kitaplarımız işlediği konularda zaman zaman ortaklık göstermektedir. Bu adlandırmalar ve farklı tanımlarına rağmen özellikle nasihat-nâme, vasiyet-nâme ve siyâset-nâmeyi birbirinden kesin hatlarla ayırmanın zor olduğu düşünülmektedir⁶. “*Manzum ve mensur yazılmış bütün vasiyet-nâmelerde kullanılan üslûp, vasiyet ve nasihat üslûbudur*”⁷ izahı, bu zorluğun en önemli sebebine işaret etmektedir.

Vasiyet-nâmelerin çok azının manzum olduğu, mensur yazılmasının ise ayırıcı bir özellik olarak kabul gördüğü kanaati hasıl olmuştur. “*Vasiyet-nâmeler içinde manzum örneklere rastlanmakla beraber bu tür metinlerin mensur yazıldığı görülmektedir. Bize bu hüküm verdiren tespit edebildiklerimizin daha çok mensur oluşundan dolayıdır*”⁸.

Bu tanımlamaların ışığında Tuhfe-i İsmâ‘iliyye mensur oluşu, ahiret hayatına hazırlayıcı bir konuda tertiplenmesi, bir müntesibin şahsında bütün müridlerine tavsiye ve öğüt amacıyla hazırlanmış olması, Bursevî’nin vefatından az bir zaman önce kaleme alınması, tenbihlerle ve bunları destekleyen ayet, hadis, peygamberler ve büyük velîlerin söz

³ Yılmaz, a.g.e., s. 18.

⁴ Aziz kılınç, *Türk Edebiyatında Vâsiyetnâmeler*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 35.

⁵ Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, s. 96.

⁶ Çınar, a.g.m., s.115- 122 ve Yılmaz a.g.e., s. 1- 20.

⁷ Kılınç, a.g.e., s. 181.

⁸ Kılınç, a.g.e., s.94.

ve menkıbelerine, Arapça atasözlerine ve deyimlere yer vermesi ile bu türün bütün özelliklerini ihtiva etmektedir.

Eserin Konusu

Tuhfe-i İsmâ'iliyye⁹, İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin mensur olarak tertip ettiği sekiz vasiyeti hâvî bazı ilm-i hâl konularına dair eseridir.

⁹ Müellif nüshası bulunmayan eserin müstensih nüshaları:

- 1)Üsküdar-Selimağa Ktp., Hüdâî Böl. No:459,58 vr., nesta'lik, müstensih: Mehmed Saîd, istinsah tarihi: 1146/ 1733.
- 2)Bursa YEBEK Genel Böl., No:78, 42 vr., nesih, müstensih: Derviş Mehmed el-Kâdirî, istinsah tarihi:1163/1750.
- 3)Bayezit Ktp. Genel Böl., No:3506, 29 vr., ta'lik, müstensih: Seyyid Hâkim, istinsah tarihi:1184/1770
- 4)Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Böl., No:637/ 5, 28 vr., nesih, müstensih: Seyyid Hasîb el-Hüseynî, istinsah tarihi:1186/1770.
- 5)Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Böl., No:1548, 37 vr., ta'lik, müstensih: Seyyid Mehmed Sâdık, istinsah tarihi:1220/1805.
- 6)İstanbul Üniversitesi Ktp., No: TY 7203, 39 vr., nesta'lik, müstensih: Belli değil, istinsah tarihi:1230/1815.
- 7)İstanbul Üniversitesi Ktp.,No: 7210, 82 vr., nesih, müstensih: el-Hâc Mehmed Emin, istinsah tarihi:1241/1826.
- 8)İstanbul Üniversitesi Ktp., No: TY 2041, 72 vr., nesih, müstensih: Seyyid Ali Hilmî, istinsah tarihi:1251/1835.
- 9)Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Böl., No: 2767, 35 vr., ta'lik, müstensih ve istinsah tarihi belli değil.
- 10)Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Böl., No: 1548, 38 vr., ta'lik, müstensih ve istinsah tarihi belli değil.
- 11)Süleymaniye Ktp. Mihrişâh Sultan Böl., No: 217, 32 vr., nesih, müstensih ve istinsah tarihi belli değil.
- 12)İstanbul Üniversitesi Ktp., No: TY 1585, 23 vr., nesih, müstensih ve istinsah tarihi belli değil.
- 13)Konya Belediye Ktp. İzzet Koyunoğlu Böl., No:13918, 44 vr., nesih, müstensih ve istinsah tarihi belli değil. İsmâ'il Hakkı Bursevî, *İsmâ'il Hakkı Bursevî, Divân*, (Haz. Dr. Murat Yurtsever), Arasta Yay., Bursa 2000.
- 14)Kayseri Râşid Efendi Ktp. No:9276, Münşeât-ı Azîziyye fî Âsâr-ı Osmâniyye adlı mecmuanın sonunda yer alan matbu nüsha.

Bursevî hemen her eserinde olduğu gibi burada da eserin yazılış sebebini, nerede ve ne zaman yazıldığını ve konusunu bildirir. “İsmâil Hakkı'nın Osmanlı ordusuyla birlikte katıldığı Nemçe ve Erdil seferleri esnasında tanıdığı yeniçeri piyadesi komutanı Lefkevî İsmâil Paşa'nın, daha sonraki karşılaşmalarında tevcih ettiği sorulara verdiği cevaplar...¹⁰” eserin oluşma sebebidir;

“...bu fakîr Şeyh İsmâ'il Hakkî şerefullah-ı bi-mezîdî't-terakki bu vech ile nakşbend-i sahîfe-i takrîr olur ki bin yüz otuz ikinci sâli müştemil olduğu şehir-i şa'bân âhîrinde sevk-i ervâh-ı kudsiyye ile Dımışkûş-Şâm'da bilâd-ı behçet-efzâ-yı Rûmiye'den medîne-i Üskûdâr'a fûrû-keş vâkî' oldukda sâbıkân sefer-i Nemçe varıldıkda hem-tarîk ve her cadde-i zarûriyyede refîkımız olan Hacı İsmâ'il piyâde ya'ni yeniçeri-i Lefkevî ba'zı mesâ'il-i 'ilm-i hâl-i metâlîbe ve su'âlde mugâlebe itmekle bir kaç ferîde-i fevâ'id-i rişte-bend tahrîr oldu...¹¹”

Bursevî eserine, Besmele ile başlar ve uzun bir iman bahsinin ardından kalp, kulak, göz, dil, karın, edep yeri, iki el ve iki ayak başlıkları altında izah ettiği beden uzuvlarının, nasıl kullanılırsa imanın sahîh, ibadetin makbûl olabilmesi amacına hizmet edeceğini sıralar. “İmdi, ey mü'min! Sana bu makâmda sekiz vasiyyetim vardır eğer 'amel idersen cehilden halâs olur ve 'amelinde terakki bulursun.”

Eserin Tarihi ve Telif Sebebi

Bursevî, eserin başında verdiği telif tarihini eserin "Tetimme" bölümünde nazmen de tekrarlar. “Tuhfemin târihini gûş eyle gel/ Bin yüz otuz ikide oldı temâm” tarih mısraıyla (1132/ 1720)'de tamamladığını, “Hacı İsmâ'il olup bâ'is ana / Eyledi tahrîri için ihtimâm” dizeleriyle de Lefkevî İsmâil Paşa tarafından kaleme alındığını haber verir.

Müellif eserlerinin yazılış gayesini de iki elin kullanımını izah ederken bildirir. “Nazar idenler anınla müntafî olurlar ve sebeb-i du'â olur.”,“Bu cihetden Hacı İsmâ'ilin iltimâsına müsâ'ade olunup bu Tuhfe kaleme geldi. Zîrâ eğer kendi ve eğer beldesi olan Lefke ehli 'ilmi ve 'ameli severler ve halk içinde meşhûrdur ki eliyle bir mu'teber iş tutana elin vâr olsun, dirler ya'ni sıhhatle bekâ bulasun ve kabirde çürimeyesün.” Tetimme bölümünden eserin yazılış süresini de öğrenmekteyiz. “Gerçi bu Tuhfe-i İsmâ'iliye iki üç günlük kalemdür.”

¹⁰ Yurtsever, a.g.e., s. 75.

¹¹ Kayseri Râşid Efendi Ktp. No:9276, a.g.e., s.292.

Dil ve Üslûp

Eserin dili Türkçe olmasına rağmen çokça Arapça ve az da olsa Farsça ibarelere rastlanır. Ancak müellif eserini halkın anlayacağı dille yani kolay anlaşılır cümlelerle oluşturduğunu ifade eder. "...*takrîrât-ı fehm-i 'avama 'akreb olan 'ibârât-ı sehl ile vücûd buldı.*" Açıklamalarında detay vermemeye özendiğini de belirtmektedir. "*Velîkin buraları herkes fehm itmez belki keşf ehli bilür, sana lâzım olan mushafın zâhirine el urmakdur.*", "*ve emsâli hüsn-i 'ibâret ile te'vîl olunur, burası mahalli değildir.*", "*ve bu makûle hakâyıkın tafsîli vardır. Velîkin bu Tuhfe-i İsmâ'iliye anın mahalli değildir.*"

Mensur olan eserde yer yer manzumelere de rastlanır. Bursevî, manzumelerin başına "*Li müellifih*" ibaresi koyarak kendi şiirlerini kullanmıştır. İzah ettiği konu hakkında açıklamalar yaparken sık sık ayetlere, hadislere, peygamberlerle büyük velilerin söz ve menkıbelerine, Arapça atasözlerine ve deyimlere yer verir.

Klasik eserlerde çoğunlukla rastlandığı gibi Tuhfe-i İsmâ'iliye'de de özellikle iman bahsinde konudan konuya geçilmekte bazan değişik mevzulara yönelindiği görülmektedir. Bursevî konuyu toparlamak için sık sık "*pes, el-hâsıl, bundan fehm olunur ki, bundan ötüri gerekdür ki, pes gerekdür ki*" gibi ifadeler kullanır. Açıklamaların sonunda genellikle mevzu ile alakalı tenbihlerde bulunur, çoğunlukla sonunda bazen de aralarda manzume söyleyerek izah tamamlanır ve başka bahse geçilir.

Bursevî'nin terbiye edici, oldukça canlı bir konuşma üslûbu kullanması eserin kişiler üzerindeki tesir gücünü artırıcı tondadır. "*Ey mü'min! Tefekkür eyle*", "*nazar eyle ki bu mertebeye kâdir değil isen erbâb-ı ma'rifet ağızlarından kelimât-ı 'irfaniye dinle*", "*Yâ sen başka din mi tutarsın ki, ashâb ve selef-i sâlihîne uymazsın ve 'aklın ile delîl-i fâsîd peydâ eyleyüp halt söylemeğe doymazsın*", "*Yâ sen müctehid misin ki, yeni başdan iş tutarsın ve halka mes'ele satarsın*", "*Ey gâfil! Âlim isen de câhilsin. Ve ey müdde'î! Hak sûretinde olursan da bâtılsın ve minallahü't-tevfîk, kulak tut ki zamânede bu kadar vâ'izler ki va'az eylerler*", "*Yâ sen ki bu kadar mekrûh ve belki habis ve harâm nesnelere mübtelâsın hâlin nice olur, kanı sende 'ırz u din ü kemâl-i takva*", "*gel imdi ey âlim! İlm nedir bildinse amel eyle*", "*Şeyh İsmâ'il Hakkı'nın sözünden çıkma gel*" vs.

Bursevî diğer eserlerinde olduğu gibi Tuhfe-i İsmâ'iliye'de de hem kendi eserlerinin hem de başka eserlerin adını vererek tafsilat için gönderme yapar. "*Ma'lûm ola ki bundan akdem Şâm-ı şerifde tavîle-zen ikâmet olduğumuzda üç sene içinde on kadar kütüb ü resâ'il ki cümlesi mebde' ve me'âda zâhiren ve bâtînen vesâil idi. Ez-cümle Kitâbü'l- Hitâb*"

ve Kitâbü'n-Necât ki otuzar kırkar kürrâseyi hâvî fevâ'id-i celîleyi muhtevîdür. Şîrâze-bend-i tekmil olup taraf-ı Rûm'a irsâl ve ihvâna bi-tarîkı'l-hediye îsâl olunmuş idi.", "Nitekim Kitâbü'l-Hitâb ve Kitâbü'n-Necât nâm eserlerimizde mufassaldur.", "Esrâr nâm kitabda gelür ki" vs.

Hadis ve Ayetler

"Hadis âlimleri zayıf hadisleri rivayet ederken, Rasûlullah buyurdu ki v.b. şekillerde cezm (kesinlik) sigasının kullanılmaması gerektiğini, bunun yerine, rivâyet edilir ki, vârid olduğuna göre, bize ulaştığına göre vb. şekillerde ihtimal ve şüphe ifade eden sigaların kullanılması gerektiğini söylemişlerdir.¹² Bursevî vasiyet-nâmede de bu husûsa çoğu kere riâyet etmiştir. "Rasûlullah (s.a.s.) ana buyurdu, buyurmuşdur ki, buyurdılar, mûcibince, vefkince, hadîsde gelür, nitekim hadîsde gelür, diye ki, anınçün hadîsde gelür" ifadeleri onun hadisleri verirken kullandığı üsluptur.

Bazen de hem hadisi verir hem de manasını söyler. ادفنوا موتاكم وسط قوم صالحين. Ya'ni meyyitlerinizi salâhları zann olunan kimseler yanlarına ve çevrelerine defn idünüz. Tâ ki anların nûrlarıyla münevver olalar ve şefâ'atlerin bulalar.", "hadîste gelür:

يا علي لان يهدي الله بك رجلا خيرا لك من حمر النعم

Ya'ni Yâ'Ali! Allah Te'âla senin sebebin ile bir kimseyi îmân ve tâ'ate hidâyet itmesi garîbin memdûh olan ak develerini tasadduk itmekden sevâbı bundan artuktur.", "Nitekim hadîsde gelür رجا الله قطع الله رجا من ارتجي قطع الله ya'ni bir kimse bir kimseden bir nesne recâ itse ve ol recâ itdüğü nesnenin husûlî mümkün olsa velîkin vücûda getürmese ve anın recâsını kat' itse Allâh Te'âla dahi anın recâsını kat' eyleye ve dünyâ ve âhiretde hâyip ve hâsir eyleye."

Bu iki usulü ayetleri verirken de kullanmıştır. "Kur'ân'da gelür ki, vefkince, nassında, mûcibince, itlâkına göre, hüsn-i 'ibâret ile te'vil olunur". Meselâ, "Allâh Te'âla o gûr-hanelere hitâb idüp buyurdu ki, sükût idin ve şikâyet eylemen. Zîrâ 'ilm ile 'amel itmeyüp harâm-hôr olan 'ulemânın karınları sizden dahi murdar ve habisdür."

Bursevî'nin bir haberi makbûl sayarak eserlerinde nakledip aktarırken göz önünde bulundurduğu bir diğ̈er önemli şartı ise, o haberin âlimlerin eserlerinde geçiyor olmasıdır.

¹² İsmâ'il Hakkı Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, (Haz. Hikmet Gültekin ve Sami Erdem), İnsan Yay., İstanbul 1998, s. 63.

Haberin geçtiği eserin hadis kitabı, tefsir kitabı veya bir başka tür kitap olması da önemli değildir. “*kütüb-i kelâmiyede ve gayrîde, usûl didüğümüz tevhid-i Bârî ve emsâlinde, ba'zı tefâsirde gelür ki, ba'zı kibâr buyurdular ki*” vs.

TUHFE-İ İSMÂ'İLİYYE Lİ-CENÂB-İ İSMÂ'İL HAKKI (K.S.)¹³(292)

Bismillâhirrahmânirrahîm

Evvelâ na't-ı Bârî-yi Mennân ile ratbü'l-lisân ve tasliye-yi Resûl-i Rahmân ile secde-gerdân ve teslîme-i âl ü ashâb ve ihvân ile küşâde-dehân olduğumuzdan sonra bu fakîr Şeyh İsmâ'il Hakkı Şerrefullâhi bi-mezîdî't-terakki bu vech ile nakşbend-i sahîfe-i takrîr olur ki bin yüz otuz ikinci¹⁴ sâli müştemil olduğu şehir-i Şa'bân âhirinde sevk-i ervâh-ı kudsiyye ile Dımışküş-Şâm'da bilâd-ı behçet-efzâ-yı Rûmiye'den medîne-i Üsküdâr'a fûrû-keş vâkî' oldukda sâbıkân sefer-i Nemçe varıldıkda hem-tarîk ve her cadde-i zarûriyyede refîkımız olan Hacı İsmâ'il piyâde ya'nî yeniçeri-i Lefkevi ba'zı mesâ'il-i 'ilm-i hâl-i metâlîbe ve su'âlde mugâlebe itmekle bir kaç ferde-i fevâ'id-i rişte-bend tahrîr oldu vallâhul-mu'in 'alâ husûlî'l-merâm ve bi-kabzatihî 'inâni'l-ilhâm.

Der-Beyân-ı İmân

Ma'lûm ola ki bundan akdem Şâm-ı şerîfde tavîle-zen ikâmet olduğumuzda üç sene içinde on kadar kütüb ü resâ'il ki cümlesi mebde' ve me'âda zâhîren ve bâtînen vesâil idi. Ez-cümle **Kitâbü'l-Hitâb** ve **Kitâbü'n-Necât** ki otuzar kırkar kürrâseyi hâvî fevâid-i celîleyi muhtevîdür. Şirâze-bend tekmlî olup taraf-ı Rûm'a irsâl ve ihvâna bi-tarîkî'l-hediye îsâl olunmuş idi. Bu vechle, bu risâle-i İsmâ'iliyye'den bi-hasebî'z-(**293**) zâhir agnâ iderken “vallâhu vasî'an 'alîm” makâle-i kerîmesi remz itdüğü tecelliyât-ı 'ilmiye-yi gayr-ı mahsûreden nice terakki matlub olmağın binâen 'ala hüsnî'z-zanni billâhi te'âla libâsın beyân-ı tecdîd olunup belki tarîka-i mezîde sülûk-ı cedîd vâkî' oldu ve takrîrât-ı fehm-i 'avama 'akreb olan 'ibârât-ı sehl ile vücûd buldı. İmdi İmân, kalb ile inanmak ve dil ile dimekdür ki, Allâh Te'âla vardur, birdür, zâtında ve sıfatında ve e'âlînde şerîk ve nazîri yokdur ve Rasûlullah demek bi-hasebî'z-zâhir sebeb-i sa'âdet ve necât olmakda kâfidür. Velîkin mü'mine lazımdur ki, Âmentü billâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rüsûlihî ve'l-yevmi'l-âhiri ve bi'l-kaderi, hayrihî ve

¹³ Bu çalışmada, Kayseri Râşid Efendi Ktp., 9276 numarada kayıtlı “Münşeât-ı Azîziyye fi Âsâr-ı Osmâniyye” adlı mecmuanın sonunda yer alan matbu nüsha kullanılmış ve metnin numaralandırılması bu mecmuadaki sıraya göre yapılmıştır.

¹⁴ H.1132/ M. (1719-1720)

şerrihî mina'llahi te'âla diye ve belki bu tafsilin tefâsılın, cüz'iyesine dahi kâdir ola. Nitekim kütüb-i kelâmîyede ve gayrîde muhassal ve meşrûhdur ve fûrûda mukallidin îmânı sahîhdür.

Feemmâ usûl-i dinde ehl-i nazar ve istidlal olmak gerekdür tâ ki îmânında râsîh ola ve şek ve şüpheden kurtıla. Ve bir kimesne Hak Te'âla'nın bir sun'-ı 'acîbin görse ve gördükde Sübhânallah dise veya hod diline Allah Allah dimek gelse ve belki bi-t-tarîki't-ta'acüb Hayy Hayy diyü söylese ol kimse taklidden halâs olur. Zîrâ ana eserden mü'essire istidlâl dirler ve usûl didüğümüz Tevhid-i Bârî ve emsâli ve fûrû'-ı 'ameliyata dâ'ir olan ahkâmudur ve îmândan kâmil münci didikleri i'tikad ve 'ilm ve 'amelin mecmu'udur. Zîrâ bu mecmu'ı cem' iden nâre dâhil olmaz. Şol sebepten ki anın îmânı altun kadardur. Ve illâ îmân zerre kadar olursa dahi gerçi sâhibi muhaldür fi'n-nâr olmaz. Velîkin 'avf ü mağfîret ve şefâ'at ta'alluk itmezse mu'azzeb olur, 'azab ise fi'l-cümle helâkdür.

Ve îmân-ı şer'î odur ki enbiyâyâ mütâba'at tarîkıyla ola. Ve tevhid 'ilmi odur ki, zamân-ı fetretde gele ve dağlar başında veya etrâf-ı 'âlemde buluna. Şöyle ki, ekâbir kimsenin ağızında ahkâm ve şerâyi' vâsıl olmaya. Pes bu makûle ehl-i tevhidde usûl-i şerâyi'e muhâlefet olmayıcak âhir cehennemden halâs olur. Egerçi ana derecât-ı a'mâl yoktur. Nitekim bir kâfir îmân getürse ve ana bir farz-ı şer'î teveccüh itmezden ol vefât eylese salât u sıyâm ve zekat ve hac ve gazâ ve emsâli gibi. Ol kimse îmânı ile ehl-i cennet olur. Velîkin derecât-ı a'mâl bulamaz. Megerki Hak Te'âla ihtisâsdan veya cennât-ı mîrâsdan hisse virüp fazl-ı vücûdı ile mu'âmele eyleye. Ve bir kimse îmân ve ta'ât fi-nefsi'l-emr (294) mergûb ve müstahsendür, diyü mü'min ve mutî' olsa anın îmânı sahîh ve makbûldür. Ve eger cennet recâsı ve cehennem havfinden ötürî ise bâtil ve merdûddur. Zîrâ bi'l-farz, Allah Te'âla cennet ve nâr halk itmese dahi 'ibâdetde müstahakdur. Şol cihetden ki anı îcâd ve halk eylemiş ve nîmet virmişdür. Pes nîmet-i vücûda ve gayrîye şükr lâzımdur, anın şükri mün'ime senâ ve 'ibâdetdür.

El-hâsıl cennet ve nâr mülâhazasıyla ibâdet iden, ehl-i garaz ve ecr ya'ni irgad olur. Mü'mine ise mâsivadan âzâd gerekdür ve illâ isbâtı şakîye mübeddel olur ya'ni tanrıyı inkâra çıkar. Anunçün ehlullah 'abd-i mahzdur ve a'mâl-i zâhire yüzünden ecir buldukları muktezâ-yı şeri'ât ve hükm-i zâhirdür. Zîrâ insân beden ve rûhu müştemildür ki, a'mâl-i bedeniyesi ile derecâta nâil ve ma'rîfet-i rûhâniyesi ile mükâşefât ve müşâhedâta vâsıl olur. Pes cennet dahi matlubdur. Velîkin bi'l-asâle değıldür. Zîrâ bi'l-asâle matlub ve maksûd olan Allah Te'âla'dur. Belki mevcut ve meşhûd ve mescûd odur. Ancak Hak Te'âla zâtında şerîki yoktur. Zîrâ memleket-i vücûd anındur ve bir iklimde iki sultân olmaz. Ve sîfâtı ki hayât ve ilm-i vâridât ve kudret ve sem' ve basar ve kelâm ve emsâlidir bunlarda dahi şerîki yoktur.

Zîrâ kullarında olan sıfâtlar kendi sıfâtlarının zıllı ya'ni gölgesi ve aksi ve eseridir. Ve ef'âl dahi böyledür ve bundan haber lâzım gelmez. Zîrâ kul kâsibdür ya'ni ol fi'l ile mahallini cihetinden kesb idicidir. Nitekim değirmen, suyu ile döner. Pes anın dönmesinde mü'essir olan fi'l-hakîka sudur. Velîkin taşlar ol devre mahaldür gûya ol taşındur ve ana muzâfdur. Anunçün zâhir-bîn olan taşın devrine nazar ider. Ve tevhid ef'âlinden mütâla'a kâdir olup hakîkate bakan taşın devrine iltifât itmez. Belki suya bakar ve bu fi'l anundur dir. Velîkin buraları herkes fehm itmez belki keşf ehli bilür. Sana lâzım olan mushafın zâhirine el urmakdur. Ve hayrı Allah Te'âlaya ve şerri kendi nefesine nisbet eylemekdür. Bu sûretde sen, ehl-i şirk olmaz belki ehl-i edeb olursun.

Ve insânın evlâdı îmân ve küfrde baba ve anaya tâbi'dür. Bu sebebden ba'zı 'ulemâ buyurdular ki ehl-i küfrün nâ-bâliğ olan evlâdı nârda kendileriyledür. Lîkin 'azablarına keyfiyetine ta'arruz itmemişlerdür. Ve tâife-i cin dahi böyledür ya'ni anların kâfirleri ve evlâdı cehennemdedür ve mü'minlerine sevab vardur diyenler yirin ta'yin itmemişlerdür.

El-hâsıl anların sevâbları cennet ile olmaz. Zîrâ nas ve keşf müsâ'ade itmemişdür. Belki cennet (295) gayr-ı mavtında olur agrâz gibi. Şol cihetden ki mü'min-i mutî'a îmân ve tâ'ati cihetinden bi-hasebî'l-hikmet sevâb lâzımdur. Sevâba ise mahal gerekdür. Megerki, mü'min-i mutî' olan melek ola. Zîrâ meleğin nûrânî olduğu cihetden sevâba ihtiyâcı yokdur. Belki melek dünyâ ve âhiretde makâm-ı müşâhedede kâ'imdür. Egerçi ehl-i melekût ile ehl-i teheyümün beynlerinde fark vardur. Zîrâ ehl-i melekût ki ehl-i semavâtdur, ecsâm-ı latîfe ehli'dür. Ervâh-ı mühimmede ise cism olmaz ve bundan ins ü cin ve feriştenin tefâvütleri bellü oldı. Ve anın makâmı cem'iyyetlü olduğu zuhûr buldu ve îmândan îmâna ve tâ'atden tâ'ate fark olduğu 'ayâne geldi. Bu cihetden cinân yedi veyahud sekiz oldu. Zîrâ her mü'mine göre başka makâm olmayup belki cümlesinin cenneti bir olsa 'avl-i İllâhî bulunmaz. Ve mahcûp ve mükâşif beraber olmak lâzım gelür.

Ve îmân bâliğ ve nâ-bâliğ göre birdür. Ya'ni nâ-bâliğ îmân getürse anın îmânına dahi farz dirler. Zîrâ îmânda nafîle olmaz. Sâ'ir ahkâm ise böyle değildür ve bir kimse hayatından nâ-ümîd olsa gargara hâline varmadıkça îmânı ve tövbesi makbûldür ve illâ makbûl değildür. Zîrâ îmânda mu'teber olan ihtiyâr hâlidür. Gargara hâlinde ise ahvâl-i âhiret münkeşife olmakla cebr vardur. Velîkin cebr ile olan küfrün zararı yokdur. Ya'ni bir kimseye kâfir ol ve illâ seni mecrûh ideriz veya katl eyleriz, diseler ol dahi havfından ızhâr-ı küfr eyleyüp velîkin kalbi îmân üzerine mutma'in olsa 'indallah mü'mindür. Zîrâ Hak Te'âla kulunun kalbine nazar ider. İhtiyarla olan küfr ise böyle değildür. Mesela bilâ-zarûret zunnâr bağlansa veyâhud gazâbından mushafı pâre pâre etse veyâhud şeyâtine müsâ'ade ideyim

anlar dahi benim murâdımı teshîre bana mu'âvenet eylesünler, diyü mushafı uyuluğuna bağlasa veyâhud üzerine otursa veyâhud gayr-ı vechle ihânet ve tahkîr eylese veya istihzâ-yı din ve tahfif-i 'ulemâ kılsa veya 'aşere-i mübeşşereyi sebb ü şetm itse kâfir olur. Ve kalbimde îmân vardır ve ke'l- evveldür didiği fâide itmez ve herkese hidâyet ile du'â lâzımdur.

Ve eger zâlimin küfr ü dalâlini istese şerî'atde ana ruhsat vardır. Zîrâ hakîkati ta'zîb-i şedîd ile du'âya râcî'dür. Ve Fir'avun gark halinde iken kelime-i îmânı lisâna getirdükde Cebrâ'il anın ağzını balçık ile kapadı diyü, rivayet olunduğu Fir'avnun şekâvet-i zâtîyesine işâretdür. Anunçün lisâna getirdüğü kelimeye itibâr olunmadı. Nitekim ehl-i nifâkın (296) teşehhüden, Rasûlullah diyü şehâdet itdikleri merdûd oldu. Zîrâ vâkı'a mutâbık ve itikâdlarına muhâlif idi. Ve ba'zı mevâzî' vardır ki zâhire dahi itibâr olunur. Nitekim bir A'rabî, Lâ ilâhe illâllah demiş iken Üsâme (r.a.) anı katl itdikde Rasûlullah (s.a.s.) ana 'itâb idüp هل شققت قلبه¹⁵ buyurdu. Bundan zâhir oldu ki makâm-ı îmânda ihtimâm ve ihtiyât gerekdür ve bir kimse ki 'ilm-i ezelfide kâfirdür, ebedî mü'min olmaz. Pes ortada olan îmân ve küfr, sa'âdet ve şekâvet-i ârıza makûlesidür. Nitekim İblis hakkında vârid olan وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ¹⁶ âyetinde ana işâret vardır. Ve îmânın şerefinden ötürü bir mü'mine kâfir diseler ta'arruz lâzım gelür. Zîrâ iki zıd bir yirde müctemi' olmaz. Anunçün muhâtab olan küfre sezâ değıl ise ol söz şetm idene rücu' ider, la'net itmek rahmetden eb'âddur. Allah Te'âla ise eb'âdı rahmet için halk itmişdür. Meğerki la'nete ehl ola, zâlim ve kâfir ve emsâli gibi. Bu cihetden Yezîd'e la'neti tecvîz itdiler. Ve Haccâc ve Timurlenk dahi ana mülhakdur. Zîrâ ikisi dahi 'ulemâ-yı dîne ihânet itmişler ve ifsâd-ı fi'l-arz kılmışlardır.

Ve îmânın derece-i evlâsı bir münkîri gördükde kalbi ile kerâhet itmekdür. Ba'de kâdir ise lîsânı ile nehy eylemekdür. Ba'de kâdir ise eli ile izâle kılmakdur. Zîrâ Allah Te'âla'ya dost olanlara dostluk itmek ve 'amellerini sevmek ve düşmen olanlara dahi düşmen olup 'amellerine bugz itmekdür. Ve bi-kadri't-tâka sa'y idüp vücûdlarını ref'ü 'amellerini iptal itmelidir. Zîrâ mü'min-i âsi min-vechin küffâra mülhakdur. Küffâr ile ise muhârebe eylemek meşrû'dur. Zîrâ ehl-i îmâna zıddiyetleri vardır. İki zıd ise bir iklimde veya bir şehirde veya bir hânede olmaz. Anunçün nefis-i emmâreyi katl etmek gerekdür. Zîrâ rûhun zıddıdır ki kal'a-yı kalbi rûh elinden alup zabt itmişdür.

¹⁵ "Kalbini mi yardım?" (Hadis). Bir savaşta öldürölmek üzere olan bir şahsın "Ben Müslümanım" demesine rağmen öldürölmesi üzerine Hz. Peygamber'in öldürene kızdığı anda söylediğı rivayet edilen bir sözdür. İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî (v. 1137), *Tefsîru Hakkı (Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, I-XVII, ts. (Şâmile-2), XII, 459.

¹⁶ "ve kâfirlerden idi veya kâfirlerden oldu.", Bakara 2/34

Ve îmân kelimesi lîsâna mahsûs oldu zîrâ Allah Te'âla lisânı beyân için halk eylemişdür ve mertebe-i şerîate işâret için komuşdur. Nitekim kalbi, tasdik için îcâd itmişdür ve mertebe-i hakîkate remz için vaz' eylemişdür. Pes lîsân ümem-i zâhire ve kalb ism-i bâtına râci'dür. Ve zâhir ve bâtın Allah Te'âla'nın isimleridür. Binâen 'alâ-zâlık kemâl-i insânî ikisini cem' eylemekdedür. Ya'ni hâlet-i ihtiyârda terki noksandandır. Velîkin 'ilm ve ma'rîfet şefî' olmak nitekim tevhid 'ilmi ehline mürûr itdi, zarûrete râci'dür. Bundandır ki ikrâr-ı lîsân vâcibdür. (297) Ve "Vâcibi terkle âsim olur, kâfir olmaz" diyenün sözi eyü söz değildir. Ve bir kimse îmân kelimesin söylese velîkin ma'nasını bilmese eger "Ol kelimeyi söyleyen mü'min olur" diyü îtikâd iderse îmânı sahîhdür. Zîrâ ma'nasını fehm itmek ol lîsânı bilene göredür. Rasûlullah (a.s.) ise cemi' 'ümeme meb'ûsdur. Maa hâzâ 'Arab'dan ma'adâsı lûgat-i Kur'ân bilmez. Didiler ki, bir kimsenin İslâmı sahîh olmakda Rasûlullah'ın ismini bilmek şartdur. Eger ismi Muhammed olduğun bilmese İslâmı dürüst olmaz ve eger babasının ve dedesinin isimlerini bilmese İslâmı sahîh ise de âsim olur. Pes Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abduttalib diyü bilüp söylemek gerekdür. Ve hatmü'l-enbiyâ olduğunu bilmese dahi îmânı sahîh olmaz ya'ni ila yevmi'l-kiyâme dini mensûh değildir. Zîrâ andan sonra لا نبي بعده¹⁷ mûcibince ne nebî-i meşru' ve ne hod mûtâbi' vardur. Nebî-i meşru' Musa ve İsa gibi ve nebî-i mûtâbi' enbiyâ-yı benî İsrâ'il gibi. Zîrâ anlar da nübüvvet-i müstakîle yoğ idi. Belki halkı şerî'at-i Musaya da'vet iderlerdi. Bu ümmetin 'ulemâsı şerî'at-i Muhammediyeye dâvet itdükleri gibi.

Bundan fehm olunur ki bu ümmetin efrâdından bir kimsenin nübüvvetine kâil olmak cehl ü dalâl ve belki redd-i nusûsla küfr-i mahzudur. Ve halkı ol makûle bid'at ve küfre dâvet itmek mûcib-i katldür. Ve bir şehrin ahâlisinin kuvvet-i îmânı ve za'fı bi-hasebî'l-gâlib ol şehrin 'ulemâsinun sebebiyeti iledür. Pes eger 'ulemâsı 'ilm-i dinde kavî ve ziyâde sünnî ise ahâli dahi öyledür. Nitekim dimişlerdür *الناس على دين ملوكهم*¹⁸ Zîrâ 'ulemâ ulû'l-emr makûlesidür. Ve bundandır ki i'tikâd ve 'ilm ve 'amel za'if olan mevâzî'da tavattun itmeyüp belki oralardan dinini muhâfaza için hicret itmelidür. Ve illâ âsim olur ve belki cehli kuvvet ve istihkâm bulursa su'-i hâtimiye mü'eddi olur. Ve bu a'sârda erbâb-ı bid'at ve hevânın kesretinden kasabât değıl belki bilâd-ı mu'azzama bile şe'âir-i İslâmın ekserinden mu'attal olup hilâfî âşikâre olmuş ve güzâr-ı 'âlem zâg u zağân ile dolmuşdur. Ve her mü'mine ki sabah ve

¹⁷ "Benden sonra hiçbir peygamber yoktur." Buhârî, *Sahîh*, XI, 271, nu. 3196; Muslim, *Sahîh*, IX, 378, nu. 3429.

¹⁸ "İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredirler." (Meşhur söz) İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 161; İbn Haldûn, *Târîh*, I, 29, 297.

aḥşam جددوايمانكم¹⁹ vefkince îmânını tazeliye ve eger nikâhında şüphe vâki' olduysa anı dahi mühr-i cedîd ile tecdîd ide.

Ve bir nesneyi farz itmekden küfr lâzım gelmez. Ya'ni eger benden küfr sâdır olduysa rücu' itdim dimenin zararı yokdur. Belki mechûl üzerine istiğfar itmek meşru'dur. Nitekim hadiste gelür:

اللهم إني أعوذ بك من أن أشرك بك شيئاً وأنا أعلم واستغفرك لما لا أعلم إنك أنت علام الغيوب²⁰

ve mechûl üzerine îmân dahi (298) böyledür. Nitekim bir kimseye bir haber-i Resûl ilkâ olunsa eger anın yanına ol haberin sıhhatine yakın yoğ ise dimek gerekdür ki eger bu haber fi'l-vâki' Resûl'den sâdır olduysa ben ana vesâ'ir bildiğüm ve bilmedüğüm haberler ki Resûlden sâdır olmuşdur, cümlesine îmân getürdüm ve bu makûle îmân-ı icmâli eger Kur'ân'a ve hadise ve eger sâ'ir kütüb-i İlâhiyeye herkes üzerine farz-ı 'ayndur. Ve îmân-ı tafsîlî farz-ı kifâyedür. Zîrâ farz-ı 'ayn olmakda harc vardur ki herkes ol tafsile ittîlâ'a iştigâl ile emr-i ma'âş muattal olur.

El-hâsıl, bildüğüm ve bilmedüğüm emr-i sâbit ve sahîhe îmân getürdüm dimek sahîh olıcak. Bildüğüm ve bilmedüğüm emr-i gayr-ı sâbit ve gayr-ı sahîheden dahi tövbe ve rücu' itdim dimek sahîh ve meşru'dur. Pes eger tövbe itdüğü maddenin vukû'u var ise fi-nefsî'l-emr tövbesi mahallinde vâki' olur ve illâ devâm-ı muhâfaza ile du'âya mahmûldür. Maa hâzâ tövbenin bir ma'nası dahi Hakk'a devâm-ı rücu' ve ittisâlde istiğrakdur, tövbe-i kümmel gibi. Ve îmân cevher-i vâhiddür ki îmân-ı fitrîdür. Nitekim 'âlem-i ervâhda belî didiler ve 'âlem-i ecsâmda olan îmân teklifi ki, enbiyâ ve verâ'-ı enbiyâdan sâdır olmuşdur. İmân-ı fitrîyi tezkir veyâhud meretebe-i keşfe terakkiye tahrîsdür.

Nitekim Kur'ân'da gelür يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا²¹ ya'ni ey ahz-ı misâkide mü'min olanlar! Da'vet-i Resûl'e dahi icâbet idünüz veya îmân-ı gaybî îmân-ı şuhûda irişdürünüz. Ve îmân cemi' merâtibde birdür, keşf didükleri anın keyfiyâtından bir keyfiyet-i mahsûsasıdır. Ve illâ îmândan keşfe terakki idüp îmân mehcûr olmaz. Pes keşf izâle-i hicâb ve îmân-ı fitrîye rücu' ve 'âlem-i misâki istihzârdur.

¹⁹ "İmanınızı yenileyiniz." (Lâ İlâhe İllallah demek suretiyle), Hadis, Ahmed, *Müsned*, XVII, 395.

²⁰ "Allahım! Bilerek bir şeyi sana ortak koşmaktan sana sığınıyorum. Bilmediklerim için (bilmeden şirke düşmüş isem) senden af diliyorum. Sen gizli olan şeyleri de çok iyi bilmektesin." (Dua cümlesi) Benzer cümleler için bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, I, 133; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kutû'l- Kulûb*, II, 73.

²¹ "Ey Allaha imân edenler", Kur'ânda 20 surede 88 yerde geçer.

Li müellifihî

Mâsivâ asnâmdur gel gayra tapma ey gönül

Râh-ı Hak'da bas ayağın taşra saçma ey gönül

Çün harâb olur gider son demde bu dünyâ evi

Anda îmân u 'amelden gayrı yapma ey gönül

'Amel ma'lûm ola ki 'amel-i şer'î 'ilm-i şer'î üzerine mevküfdir. Anunçün cümle mükellefine 'ilm-i hâl lâzımdur. Nitekim hadisde gelür: *طلب العلم فريضة على كل مسلم*²² Ve 'amel-i şer'î odur ki anınla rızâullah taleb oluna veyâhud nefse olmaya. Belki Hak'la ola ve rızâullah matlûb olan 'amelin sevâbı cennet ve derecât-ı cennetdür. Dünyâda 'amel-i şer'î mukâbelesinde ücret almak memnû'dur. Va'z u tadrîs ve emânet ü hitâbet ve te'zîn ve emsâli gibi. Ve hâlâ bu umûr-ı şer'iyenin mukâbelesinde aldıkları fi'l-hakîka ücret değıldür, belki hediyeür. Dirîg olunan mushaf bahâsı ve kütüb-i şer'iyeye kıymeti dahi böyledür. Zîrâ Kur'ân'a ve 'ilme kıymet takdîr olunmaz. (299) fukahânın bir hatmeye on dirhem takdîr etdikleri bi-kaderî'l-imbkândur ta'zîmini ve hürmetini muhâfazadan ötürüdür. Ve on dirhemden murâd bir altundur. Zîrâ evâ'ilde bir altun on dirheme geçerdî ve dirhemden murâd dirhem-i şer'îdür ki hâlis gümüşden sikkelenmiş akçadır.

Ve buradan didiler ki diyet-i kâmile yüz deve veyâhud bin altundur. Zîrâ her altun on dirhem olıcak bin altun on bin dirhem gümüş ider ki dokuz yüz yetmiş iki guruşdur ki her guruş sağ akçe ile yüz yigirmi akçe üzeredür. Nitekim hâlâ ekser bilâd-ı İslâmiyede ol vech ile râyic ve mütedâvildür ve yüz adede deve dahi vasâtü'l-hâl i'tibâr olıcak onar altunî ider. Ve mâl-i zekat dahi sağ akçe hesabı üzeredür. Ve gaşy gâlib olanların yalnız gümüşleri mahsûb olur ve 'amelde hulûs olmasa mağşûş olan sikke gibi, belki dahi beter olur. Zîrâ mağşûş ve fülus fi'l-cümle geçer. Feemmâ rüyâ ve sem'a ile olan 'amel 'indallah aslâ geçmez. Belki sâhibinin yüzine urılır, ne makûle garaz için itdiyse ol kapuya gönderilür. Nitekim müşrikler Allah için ve asnâm için işlerlerdi. Pes Allah için işledikleri dahi putlara ait oldu. Zîrâ Allah için iş tutan kimse mâsivâyı Hakk'a şerîk tutmaz. Mâsivâ muhaddestdür ki

²² "İlim talebi (öğrenmek) her müslümana farzdır." Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, IV, 357, no: 3135; İbn Mâce, *Mukaddime* 17, no: 224.

Mevlâ-yı kadîme hiçbir husûsda müzâheme idemez. Velîkin halkın ekseri Hak'dan mahcub olduklarından ötürü havâdis-i mümkineye vücûd virirler ve vücûdda Hak'la beraber görürler. Heyhât! Vücûd birdür ve 'amel dahi anın için gerekdür. Ve 'amel îmân ağacının dallarıdır ki yetmişden ziyâdedür ki anlara şu'ab-ı îmân dirler. Ve bir ağacın dalları olmasa veya olsa feemmâ üzerinde mîve olmasa ol ağaç nâkis olduğu gibi bî-'amel îmân dahi nâkisdur.

El-hâsıl envâ'-ı 'amel-i şer'î bulunsa îmân-ı kâmil ve illâ nâkis olur. Ve ba'zı 'amel vardur ki fesâdı cihetinden sâ'ir a'mâl-i sâlihaya dahi zarârı olur ve ana hükm-i civâr dirler. Anunçün fâsık âdeme konşu olmak yokdur, eger dünyâda ve eger makberde. Bu sebebden hadiste gelür: *ادفنوا موتاكم وسط قوم صالحين*²³ Ya'ni meyyitlerinizi salâhları zann olunan kimseler yanlarına ve çevrelerine defn idünüz. Tâ ki anların nûrlarıyla münevver olalar ve şefâ'atlerin bulalar. Binâ'en 'ala hazâ hâlâ halk evliyâullah türbeleri yanlarına defn olunmağı vasiyyet iderler. Îmân ile gitdüğü neden ma'lûmdur, diyen halt ider ve fâhiş söyler. Zîrâ ol makûlelerin hüsn-i hâlleri tevâtürle ma'lûm olmuş ve zamân-ı hayatlarında her vech ile hâllerinden teftîş olunmuş ve kemâlleri burhân-ı kavî ile bilinmişdür.

Pes hüsn-i zan itmek (300) vâcib, su'-i zan itmek haramdur. Ve hadiste var iken, ol makûle ebrâr haklarında su'-i zan itmek âsâr-ı şekâvetden ve şî'âr-ı ehl-i hasârettdendür ve'l-'ıyazu billah.

Ve her 'amelde niyet lâzımdur, 'amel-i kalbden gayrı zîrâ niyet kalb ile olur ki, Hakk'a 'amel-i meşru' ile takrîb-i kasd itmekdür. Pes 'amel-i kalbe başka niyet istemez. Ve didiler ki şurût-ı kısmî niyete muhtaç değıldür, abdest gibi. Zîrâ niyet namaza lâzımdur ki, meşrûtdur. Velîkin şâfi'i, vuzû'da niyet vâcibdür, dimişdür. Gûya vuzû'nun şerefine binâen 'ibâdet-i müstakîle 'add eylemişdür. Zîrâ vuzû', tehâret dimekdür ve bilâ-tehâret hiçbir vech ile dergâha duhûl itmek müyesser olmaz. Ve niyetinin ahseni kasd-ı Hakk'dur, hâl-i mukarrebîn gibi. Ve hüsn-i kasd-ı cennetdür, hâl-i ebrâr gibi. Ve sivâ-yı zâhirî ile kasd-ı Hak ve bâtinî ile kasd-ı dünyâdur, hâl-i münâfıkın gibi. Ve lîsânla şehâdet-i tevhd itmek 'amel-i zâhir olmağıla niyete muhtâcdur. Bundan fehmi olunur ki, şehâdet-i mezkûre şu'ab-ı îmândandır. Zîrâ îmânda asl olan 'amel-i kalbdür ki, tasdik ve 'iz'ândur ve şu'ab-ı îmândandır. Namaz kılmak ve zekât vermek ve oruç tutmak ve hac eylemek ve cum'a gusli itmek ve sabr u şükr ve verâ' ki, şüpheli nesnelere perhîz itmekdür. Nitekim harâm-ı kat'î olan umûrdan ictinâbdur ve hayâ dahi şu'be-i 'azîmedür. Ve hayâ ikidür ki, biri Hakk'dandır ki utanup Hakk'ın nehy itdüğü yerde bulunmamakdur ve biri dahi halkdandır ki terk-i edebden

²³ "Ölülerinizi sâlih insanların arasına defnediniz", Deylemî, *Firdevs*, I, 102.

ihtirâzdur. Zîrâ edeb odur ki umûr-ı müstahseneyi ri'âyet eyleye. Anunçün bu makûle umûri ri'âyet itmeyene edebsiz ve hayâsız dirler. Eşrâf yanlarında ayağını uzatmak ve kakhaha ile gülmek gibi. Mervidür ki bir gün Rasûlullah (s.a.s.) mübârek ayakların uzatmışlar idi. Hazret-i Osman (r.a.) içeri girdikde ayakların çekdiler ve "melâ'ikelerin utandığı kimseden ben nice utanmayayın", diyü buyurdılar.

Ve bir şu'besi dahi halk-ı 'âlem anın şerrinden, î mân üzre olmakdur. Anunçün mü'min dinildi. Ve her kim bir mü'mini î mânından eyleser Hak Te'âla ana kıyâmetde fezâ'-ı ekberden î mân vire ve eger ihâfe ider ya'ni korkudursa ol dahi âhîretde havfa düşe. Zîrâ cezâ', 'amel cinsindendür ya'ni ana münâsibdür ve kıyâmet gününde halkın yaramazı, dünyâda halk anın şerrinden hazer eyledüğü kimsedür. Pes harâmiler ve ehl-i 'arrâfden nâsa talâka yemîn (301) ve şart virenler bunda dahildür.

Ve amân sıfatı yalnız insâna göre değıldür. Belki ehl-i irâdeteye gerekdür ki vuhûş u tuyûr ve sâ'ir hayvanât dahi anın ta'rîzinden sâlim ola ve bu sıfat insânda kemâl bulsa cemî eşyâ anınla istinâs ider. Zîrâ halka ünsi olan kimseden eşyâ ve mahlûkat vahşete düşmezler. Ve bir şu'be dahi nasîhatdur ki kendine sanduğunu illere dahi sana ve gayrın kem olduğun istemeye ve hayırla du'â eyleye. Meğser ol gayr ziyâde zâlim ve beddu'âya müstahak ola.

Ve biri dahi ulû'l-emre itâ'at itmekdür. Ve ulû'l-emr mülûk ve meşâyıh ve 'ulemâ ve zühhaddur. Zîrâ mülûk cümle-i re'âyaya hâkimdür. Ve mahkûma gerekdür ki hâkime mutî ve mübâyâ'asında dâhil ola. Ve illâ dâil ve ehl-i bid'at olur. Hatta mülûk, bir mübah nesne ile emr itseler anınla 'amel iden vâcib olur. Ve terk ile emr itmek dahi bundan fehm oluna. Velîkin halk bu mes'eleden gâfildür ve şuyûh dahi müridlere göre böyledür ki zîrâ bâtınlarına göre tasarrufları vardır. Anunçün şeyhe itirâz iden mürid irâdet dâ'iresinden çıkar, mübtedî olur. Şol vechden ki mürid bî-irâdet olandır. Ya'ni irâdetini Hak irâdetine ve şeyhe teslim eyleye. Pes her nerede kendi nefsiyle tasarruf veyâhud muhâlefet hâsıl olursa pâdişâha 'âsi olan ra'iyet gibi olur ki, katli vâcib olur. Velîkin pâdişâha göre ra'iyeti katl itmek hakikatdür. Zîrâ katl itmese zıddiyeti ile ihtilâl-i 'âlem hâsıl olur. Ve meşâyıha göre katlin ma'nası, ol müridi red ve kapudan tardedür. Eger 'ilâcı kâbil değıl ise ve illâ tâ'ib ve müstağfiri kabul itmek lâzımdur. Nitekim Hak Te'âla kabul ider ve ba'zı mürtedleri katl itmek,

﴿وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً﴾²⁴ âyeti sırrı üzerinedür.

²⁴ "Onlar eğer savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı." Tevbe 9/ 46.

Ve zâhidler dahi ulû'l-emrdür. Zîrâ terk-i dünyâ itmişler ve bu husûsda eser-i Rasûl'e gitmişlerdür. Pes anların dahi ehli-i dünyâ üzerine fi'l-cümle istilâları vardur, erin 'avret üzerine gibi. Zîrâ dünyâ zen olduğu gibi, ehli-i dünyâ dahi zen hükmündedür.

Ve bir şu'besi dahi zikrullah itmekdür ve bir kere Lâ İlâhe İllallah demek ile kâ'il-i necât ve sa'âdet mertebesin bulur. Velîkin **اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا**²⁵ mûcibince mertebe-i şeri'âtde her gün birkaç kere zikr eyleye ve tarîkat mertebesinde yedi yüze dek vird ide ve eksik itmeye. Zîrâ esmâ'-i seb'ayı taz'if üzerine dâ'irdür ve zikirde murâd fi'l-hakîka yalnız kelime-i şehâdet değıldür. Egerçi ki anda 'örf gibi olmuşdur belki tahmîd ve tesbîh ve tekbîr (302)ve tadrîs ve va'z ve kırâ'at-i Kur'ân ve emsali bâbındandır. Ve zikir, nisyânın mukâbilidür. Yakaza ve huzûr, gafletin mukâbili olduğu gibi. Ve bundan fehm olunur ki Hak Te'âla kul ile bile olıcağ. Pes kul kendiyile bile olanı nice unudur ve andan nice gâfil olur. Çün ol sana karîb ola sen dahi kendi zahmetini ve yükünü halk üzerinden ref' itmekdür. Tâ ki hiçbir kimse anın yüzünden renc ve zahmet görmeye, meger iktizâ hasebiyle ola. Nitekim ehli-i teslîk olan şüyûh, şol hâm u nâ-puhte olan müridleri umûr-ı şâkada istihdâm iderler. Pes ol fi'l-hakîka ol müridlerin nefesleri yükidür. Yohsa şuyûhun değıl. Egerçi dimişlerdür ki mürfide düşen hıdmet ve şeyhe düşen hıdmet mukâbelesinde nefesdür. Ve ulû'l-emr insânı kendi hâli üzerine kosalar nâfile değıl, farzı bile edâ itmezler. Zîrâ mürüvvetleri yokdur. Bundandır ki ehli-i sûka narh virirler ve illâ aslında narh yokdur.

Ve bir şu'besi dahi edâ-i emânet itmekdür. Ve emânet ikidür: Biri halkın emânetidür ki zâhirdür. Pes emânet-i nâsda hıyânet itmeye. Gerek kavîi ola ve gerek fi'ilî ola. Nitekim vârid olmuşdur ki, el-meclis-i emânet ve bunun füru'ı çokdur, tefekkür oluna! Ve bir emânet dahi Hakk'ındur ki ferâ'izdür ve sünen dahi anda dâhildür. Zîrâ **مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ**²⁶ittâkına göre sırr-ı Hak'dur. Ve emr ü nehy-i Rasûl emr ü nehy-i Hak'dur. Ve esrâr-ı İlâhiyye dahi emânetdür ki, ehline te'diye itmek gerekdür.

Zîrâ dimişlerdür ki **الدجاج التي تباع في السوق وجاء** ya'ni tavuk pazarında deve satılmaz²⁷. Belki her nesnenin başka bir pazargâhı vardur. Ve insân etvâr-ı kevnîyeye mürûr itdüğü vakitde, telbis eyledüğü melâbis-i hakâyık-ı kevnîyeden münselih olup tecerrüd-i tâm ile hakkında fenâ bulmak dahi emânet-i mezkûreyi te'diyenin ferd-i kâmilidür. Nitekim erbâbına ma'lûmdur.

²⁵ "Ey iman edenler, Allahı çokça zikredin", Ahzab 33/ 41

²⁶ "Peygambere itaat eden, gerçekten de Allah'a itaat etmiştir", Nisa 4/ 80

²⁷ Bursevî, *Kitâbü'n-Netice I*, (Haz. Ali Namılı- İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul 1997, s.362.

Ve bir şu'besi dahi mazlûma i'ânet itmekdür. Ve mazlûma i'âne olduğu gibi zâlîme dahi i'ânet vardur. Lâkin zulmi üzerine i'ânet itmez. Zîrâ bu ma'na harâmdu, belki ana nasihât ider. Ve rıfk ile ba'zı kelîmât söyler ve zulm itmekden men' eyler. Pes bu i'ânetin hakîkati İblis üzerine nusretdür. Ya'ni İblis ki, zulm eyler diyü ana vesvese itmişdi. Ol vesvese def'ine sebep olmağla gûya imdâda gelen asker gibi oldu. Düşmene galebe için yardım eyledi. İşte nusret-i a'la İblis dediğimiz budur.

Ve biri dahi terk-i zulümdür. Ve bir kimseyi hor tutmamak ve istihzâ ve sihriyyet itmemekdür ve terk-i gıybetdür ki kimseyi (303) kerâhet itdüğü nesne ile ol kimsede yoğ ise bühtan itmiş olur.

Ve biri dahi terk-i nemîmedür. Ya'ni bir sözi 'ale'l-ifsâd bir yirden bir yire nakl itmeye velîkin eger nasihât kasdı ile ise câ'izdür. Zîrâ ehl-i şirk söylenmek lâzımdur. Tâ ki işidenler andan hazer ideler. Nitekim hadîsde gelür: لا غيبة لفاسق²⁸ Egerçi ba'zı ehlullah nefy-i nehy ma'nasına ahz itmişlerdür. Feemmâ hak budur ki a'mâya önünde çukur var idüğün i'lâm itmese tehlikeye ilkâ itmiş olur. Bu sebepten âsim ve mücrîm olur. Zîrâ zıkr olunan ma'na-yı nasihat bulunmaz. Ve biri dahi terk-i teccüssdür. Kimsenin kapısı aralığından ve delüğünden ahvâlini tetebbu' itmeye ve bâtın ve mestûr olan 'aybına karışmaya ve ızhâr ve rûsvây ideyim, demeye. Zîrâ Allah Te'âla settârü'l-'uyûbdur ve bir kimse belki kerâhet itdüğü bir iş içinde buluna.

Ve biri dahi gazabını yutmakdur. Zîrâ gazab şeytândandur ve nefsi emmârenin zemîmesinin işidür. Ve biri dahi âsâr ve ahvâl-i âleme bakup ibret almakdur ki muktezâ-yı 'akl-ı ma'addandur. Ve biri dahi Hak sözi dinleyüp kabul itmekdür, eger a'lâdan ve eger ednâdan. Zîrâ ednâdan kabul itmeğe fütüvvet dirler. Nitekim Hz. Ashâb ve selef-i sâlihîn A'rabdan ve sıbyândan ve emsâlınden kabul itdiler ve 'âr itmediler ve senin bize söyleyecek ne haddin var, dimediler. Belki mükâşefeleri gâlib olanlar ol sözi Hak'dan olmak üzere işitdiler.

Ve biri dahi halkın su'-i mu'âmelesini vech ile müte'allık olan vaz'ını,

ادفع²⁹ بالتّي هي أحسن vefkince hüsn-i def' ile def' itmekdür. Eger gılgizet ve şiddet iktizâ ider. Mahal değılirse ve illâ غلظ³⁰عليهم mücibince şiddet-i mu'âmele dahi meşru'dur.

²⁸ "Fasık olan kimsenin gıybeti yoktur", Mecmau'z-Zevaid, 1/149

²⁹ "Kötülüğü en güzel bir şekilde sav", Fussilet 41/ 34

³⁰ "Onlara karşı çetin ol", Tevbe 9/ 73

Ve biri bed sözle gayr üzerine itmeye ya'ni ref-i savt idüp kimseyi şetm itmeye. Megerki mazlûm ola, bu sûretde sultâna ve hâkime çıkup tazallum itmek meşru'dur. Nitekim hadisinde gelür: ³¹ **قال** **لصاحب الحق** **قال** Ve biri dahi zinâdan ve livâta-i kübra ve sugrâdan hıfz-ı ferc eyleye. Zîrâ cümlesi harâmdur ve livâta-i sugrâdan murâd, kendi câriye ve menkûhasına livâtadur ki, mezâhib-i erba'ada tahrîmine ittifâk vardır. Zîrâ egerçi İmam Mâlik evâ'il ictihâdında tecvîz itmiş idi. Feemmâ sonra rücû' itdi.

Nitekim hayz hakkında **قُلْ هُوَ الَّذِي** ³² **قال** nâssında ana delâlet vardır ve bir kimse ehlinin câriyesine takarrüb eyleye. Zeni olduğundan ma'adâ her bir takarrübde bir mihr-i mesel **(304)** lâzım gelür, diyü musarrahdur.

Ve biri dahi hıfz-ı lisân itmekdür. Ya'ni harâmdan ve mâlâya'niden ve ekseriyâ halkı yüzleri üzerine cehenneme düşüren dillerinden sâdır olan kelimât-ı nâ-sezâdur. Anunçün Hz. Ömer (r.a.) dili altına taş pâresi kordı. Tâ ki zarûret olmadıkça söylemeye. Ve biri dahi tövbedür ki cemî' ma'âsîden Hakk'a rücû'dur. Hatta ba'zı ulemâ dimişlerdür ki, "eger ba'zı ma'âsîden tövbe idüp ba'zı âhirini alıkosa meselâ şürb-i hamrdan rücû' itse velîkin sakalını tırâş itmekden fârig olmasa ana terk dirler, tövbe dimezler. Allah Te'âla ise tövbe emr eylemişdür. Pes terk sûretinde Hakk'a tekarrüb ve rücû' nâkıs olur ve mahbûbiyet derecesine irmez." Nitekim Kur'ân'da gelür **إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ** ³³ Ve ba'zı tefâsirde gelür ki, tövbe istiğfârın gayrıdur. Pes ikisini bile cem' idüp **أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ** ³⁴ diye ki estağfurullah, lisânın ve tövbe, kalbin sıfatıdur. Eger istiğfar ile iktifâ iderse câ'izdür ki, kalbinde nedâmet olmaya ve kalbinde nedâmet olmayıcak kavlı-i mücerrede i'tibâr olunmaz. Nitekim bir mücrîm ta'zîr olunurken -bir dahi itmeyeyin- dise amma kalbi ile itmeğe kasdı olsa ol i'tizâr bâtlı olur. Ve bir dahi ba'zı kibâr buyurdular ki, **تَبَّتْ إِلَيْكَ يَا اللَّهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ لَا يَرْضِيكَ** ³⁵ demek gerekdür tâ ki 'amel-i zâhir ve bâtına ve kavlı ü fi'le şâmil ola. Zîrâ insânın bâtınında havâtır-ı reddiye ve dimâğında hayâlât-ı fâside çokdur. Pes tevbe-i nâsuh idicek derûn u bîrûnda olan seyyiât mahv olur veya hasenâta tebdîl kılınur. Bu sûretde bir kirli âdemi yuyup arıdup üzerine libâs-ı fâhir giydirmek gibi olur. İşte bu ma'na hamama girmeğe isti'dâdı olana göredür. Ve illâ

³¹ "Söz hak sahibinindir/ Hak talep edenin söz hakkı vardır", Hadis, Buhârî, *Sahîh*, VIII, 239- 240, nu. 2226. (Hz. Peygambere dava için gelen birisi hakkında söylenmiştir.)

³² "De ki: O", Mülk 67/ 23

³³ "Hiç şüphe yok ki, Allah tevbe edenleri sever.", Bakara 2/ 222

³⁴ "Allahtan meğfiret diler ve O'na tevbe ederim." Hadis, Muslim, *Sahîh*, III, 34, nu.749; Ebû Dâvûd, *Sunen*, XI, 455, nu. 3807.

³⁵ "Ey Allahım! Senin razı olmadığın her şeyden sana tevbe ettim." (Kaynak bulunamadı).

külhancı tahârete meyl itmez. Zîrâ dâ'imâ kârı denese müte'allık nesnedür. Ve tevbe ve istiğfâr-ı vird dâ'imdür. Hatta enbiyâdan bile ilâ âhiri'l-emr sâkit olmaz. Velikin enbiyânın tevbesi ne makûledendür ki, ümmetleri ana vâkîf değillerdür. Zîrâ zenbleri bizim zenbimiz cinsinden değildür. Şol sebepten ki anlarda nûraniyyet ve letâfet gâlib olup melek haddine irmişlerdür. Ve câ'izdür ki anların tövbeleri rücû'-ı dâ'im ma'nasına mahmûl ola. Ve mü'mine lâzımdur ki, be-her yevm yüzer kere istiğfar ve belki daimâ Hakk'a ittisâli kâr eyleye.

Ve biri dahi tevekküldür ki, kalb-i mü'min Allah Te'âla'ya i'timâd eyleye. Ve bir nesnenin sebebini bulmadığı zaman muztarib olursa ana tevekkül dimezler. İşte bu mertebe 'avâm mü'minin sıfatıdır. Havassın sıfatı ne olmak gerekdür, kıyâs oluna. Vay bize ki, her birimiz mâsivaullahdan bir nesneye ta'alluk gösterüp ana dayanmışızdudr! Mesela ehl-i sûk olanlar (305) sermâyelerine ve ehl-i vezâ'if olanlar vazîfelerine ve toprak sahipleri mahsûllerine ve 'akârât erbâbı kirâlarına ve icârelerine i'timâd itmışlerdür. Ve birkaç kîse malı olanlar -elimizde şey'-i kalîl vardur- diyü şikâyet eylerler ve -kâr idemez olduk nice olur hâlimiz!- diyü ağlarlar. Ve ni'am-ı İlâhiyeyi kesîr iken kalîl görürler ve tahkîr iderler

أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ³⁶

Ve biri dahi huşû'dur ki, basar vesâ'ir a'zâ ve cevârihi sâkin ola ve durup oturdukda ve gitdikde sefihâne evzâ' ve harekât itmeye. Nitekim zamâne şehri oğlanları ve civânları belki pîrleri belki 'ulemâsı belki meşâyihî bile degme hâlde dek durmazlar ve hiffetden hâlf olmazlar. Zîrâ kalblerinde hey'et ve celâl-i İlâhî tecellîsi yok. Vesvese ve mülâhazaları hadden artukdur.

Ve biri dahi hıfz-ı 'ahddür, eger Hak'la ve eger halefle. Zîrâ nakz-ı 'ahd iden, mel'ûn olur. Nitekim Kur'ân'da gelür ³⁷فِيمَا تَقْضِيهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعْنَاهُمْ

Ve biri dahi bir takva üzerine te'âvündür ve âsim-i 'adûvân üzerine nezâhirden ihtirâzdur. Ya'ni mü'minlere gerekdür ki, ta'ât ve takva husûsunda biri birilerine i'ânet ideler. Yohsa zulm ve te'addî husûsunda i'ânet itmeyeler. Hatta bir kâfir, bir müslimden kenîse yolunu suâl eylese, ana yol göstermeye ve cevâp vermeye. Feemmâ kenîseden hânesine giderken hânesi yolun gösterse, câ'izdür ve bu bâbın nezâ'iri çokdur. Hatta birkaç kimseler müşâvereye oturdukda -göreyim seni bola ki şunun ayağın alasin- diyü fısıldamak münhîdür.

³⁶ "İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar", A'raf 7/ 179

³⁷ "İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik", Mâide 5/ 13

Ve biri dahi takvaya mülâzemet itmekdür. Ya'ni dâ'ima ma'âsiden hazer üzerine ola ve belki kalbini ve cevârihini mâsivâyâ tevcih idüp iltifât itmeye. Zîrâ mü'min dâ'ima seyr-i İllallah ve mi'rac-ı ma'nevî üzerindedür. Kur'ân'da gelür **مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى**³⁸ya'ni leyle-i mi'racda basar-ı nebî sağa ve sola müteharrif olmadı ve ta'yîn olunan haddi dahi tecâvüz itmedi. Ve fulânın takvası köpek takvası gibidür, dimekden hazer eyleye. Zîrâ fi'l-cümle takvayı tahkîrdür. Egerçi küfr lâzım gelmez. Zîrâ kâ'ilin murâdı, takva lafzının ma'na-yı lugaviyyesidür ki perhîz ve ihtirâzdir.

Ve biri dahi iyilik eylemek ve halka lûtf u ihsânla mu'âmele kılmakdur ki, mekârim-i ahlâk indallah ve inde'l-halâk sıdkdur. Ve sıdk doğrulukdur ve Kur'ân'da gelür

هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ³⁹ Ve sıdk umûr-ı diniyye ve dünyevîyeye şâmidür. Hatta tevhi'dde sıdk odur ki, kalbi lîsânına muvâfık ola ve kalbinde dahi ef'âl-i şirk olmaya ve şerâyi' ve ahkâmı rızâullah içün işleye. Riyâ (306) ve sum'a karışdırmaya. Ve illâ dininde kâzib olur.

Ve biri dahi emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münkerdür. Ya'ni 'akla ve şer'a müstahsen olan nesne ile emr ide ve münkabih olan nesneden nehy ide. Eger şürût-ı emr ü nehy anda var ise ve illâ sükût eyleye ve kalbi ile münkeri inkâr ide. Husûsân ki, bezm-i i'sârımızda ağız açup halka ve ekâbir-i nâsa söz söyleyecek hâl kalmamışdur. Zîrâ kâbul itmediklerinden ma'adâ buğz u 'adâvet dahi iderler. Ve belki nefy-i beled ve belki katl iderler. Ve nehye sâlih olan umûr çokdur. Cümleden biri birbirlerin sakal tırâş itdüğidür ki 'avretler saçların itmek gibi harâmdur. Ve tırâş mukâbelesinde alınan ücret dahi böyledür. Ma'a hâzâ ol akçeleri cem' idüp hac ve gazâ iderler ve me'kûlât ve meşrûbât alup bismillâh dahi dirler.

Ve biri dahi gümrükçülerin zekat diyü tüccârdan aldıkları mâldur ki, zekat muzâ'afdan ziyâdedür. Ve belki mâl-i zekat ve tüccârdan olmayandan dahi aldıkları ne kabâhat-i 'azîmedür! Ve 'ulemâ, libâs ziyetinde 'avretlere teşbîh iderler. Ve ba'zı bilâd ehli, meyyitlerin libâsla defn eyerler ve ücretle meddâh nasb idüp meyyitin âbâ ve ecdâdının menâkıbın söylerler. Ve hamamlarda setr-i 'avret itmezler. Ve meşâyih nâmına olanlar serhoş zâkirler istihdâm iderler ve 'avretler erler gibi halka-i zikr 'ıkd idüp savtların ecnebilere ve nâ-mahremlere işitdirirler. Ve 'avâm ve havâssın düğünleri melâhisiz olmaz. Ve din ve dünyâ hıdmetinde ehlinin gayrıyı isti'mal iderler. Ve 'alâ hâzâ yazılssa bir defter-i kebîr olur.

³⁸ "Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.", Necm 53/ 17

³⁹ "Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür", Mâ'ide 5/ 119

Ve bir şû'be-i îmân dahi budur ki, iki müselmân arasını ıslâh eyleye. Ve buğz ve 'adâvet ve husûmeti hilâfına tebdil itmeğe sa'y ide. Yohsa ırakdan seyirci olmaya ve iki kimse arasını ifsâd itmeye. Ve mü'minlere şefkat üzere ola ve ana ve karındaş ve evlâd mu'âmelesin eyleye. Ve her kârı refikle tuta. Husûsân ekâbir ü eşrâfa va'z u ihtisâb itdüğü vakitte gıltetinden hazer kıla. Ve zamân-ı câhiliyetinde ve ma'siyetde olan ahvâli lîsâna getürüp yâd itmeye. Ve yalan şehâdeti ve ketm-i şehâdet dahi eylemeye zîrâ kalbinin âyinesi pas tutar ve nazar-ı Hak'dan mahcûb olur. Ve gammâzlık ve istihzâ itmeye. Ve cemâ'atle namaza hâzır olmağa mâni' yoğ ise, terk itmeye. Ve âşinâsına ve gayrıya selâm vire. Ve biri birlerine hediye göndereler ki, sebab-i muhabbet ve bâ'is-i izdiyâd-ı meveddetdür. Ve hüsn-i hulk üzerine ola, serd ve sarp olmaya. Ve sırr olan nesneyi ifşâ eylemeye. Husûsâ ki pâdişâhın sırrını ziyâde ketm eyleye. Ve iktizâ var (307) ise te'ehhül ide ve hâatunlarına muhabbet eyleye. Ve ehl-i beyti ve ensârı seve. Ve Hak Te'âla'nın ta'zîm itdüğü âsâr ve eşyâyı ta'zîm eyleye. Ve bey' ü şerâda hıyânet itmeye ve bey' itdüğü nesnenin mahzûrî var ise bildüre. Ve mü'mine kılıç ve bıçak ve silah çekmeye ve çıkarmaya. Nitekim zamâne serhoşlarından vâki' zâbitlar gibi gariblerin malların alup kendilerin bir çukur içine ilkâ itmeye. Ve hasta hâlini su'âl eyleye, câ'iz ki bir vasiyyeti ola zîrâ vasiyyet lâzım olduğu gibi vasiyyete hâzır olmak ve vasiyyeti tenfiz idüp yerine getürmek dahi lâzımdur. Ve illâ 'âsî olur. Ve ehl-i İslâmın yolunda eziyet olan taş ve diken ve emsâlini dür eyleye ve çamur var ise taş ile ıslah eyleye. Ve gayrı bir ilâc ide ve Allah Te'âla'yı ve Rasûlullah'ı cümleden ziyâde dost tuta. Ve zâhir ve bâtınını pâk tuta zîrâ cennet nezâfet üzerine binâ olmuşdur. Ve havf ve recâ ehli ola. Allah'ın mekrinden emîn ve rahmetinden nâ-ümîd olmaya. Ve kazâya her ne ise rızâ vire. Ve mevte a'mâl-i sâliha ile hazırlana. Sıla-i rahm eyleye. Ve yetimleri hoş görüp lûtf ide. Ve hıdmetkârlarını hor tutup cefâ itmeye, belki ihsân ide ve hıdmetlerini tahfîf ide. Husûsâ ki, şeh-r-i Ramazânda ıssı havâlarda ağır işler teklîf itmeye. Ve gonşısına ve yol yoldaşına ri'âyet eyleye.

Pes bu makûle a'mâl-i sâlihayı hıfz iden îmânını kâmil kılmış ve nûrına ziyâde kuvvet virmiş olur. Ve va'd-i İllâhi mûcibince emn ü emân bulur. Ve menâzil-i cinâna mühtedî olur. Belki makâm-ı kurbet ve vuslata irişür. Nitekim Kur'ân'da gelür:

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ⁴⁰

⁴⁰ "İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.", En'âm 6/ 82

Ve hadiste gelür: **من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم**⁴¹ Ve aceb hâldür ki zamâne ulemâsının ba'zı muta'assıbları 'amelleriyle 'âmil geçünürlerken yine ehllullahın bulduğı zevki bulmazlar ve anların nâ'il oldukları 'ilm-i verâsete ve hüküm ve hakâyıka vâsıl olmazlar. Pes ma'lûm olur ki, anlar ol a'mâli minhâc-ı sünnet üzerine tutmazlar. Ya'ni Rasûlullah'dan ne vechle geldiyse zâhiren ve bâtinen, ol vech ile 'amel itmezler. Zîrâ eger kıyâs sahîh olsa nefîce dahi sahîh olur. Binâen 'alâ hâzâ gerekdür ki bu ahvâlin bâtınından haberdâr olmuş bir mü'rşide teslîm olalar. Tâ ki anın terbiye ve irşâdıyla Hakk'a yol bulalar. Zîrâ anlar müdâhil ve muhâric, şeytân ve nefsi pek bilürler. Ve ana göre ilâc kılurlar.

Li müellifihî

'İlmine **(308)** mağrur olma kıl 'amel Allâh için
Kulluk eyle haddini bildinse ger ol şâh için
Sen piyâde menzîl-i vuslat ise gâyet ırak
Var mı yanında fenâfillâhdan şey' râh için

(Tevâsi) Ma'lûm ola ki, îmân ve 'amel ki -zıkr olundu- herkesin kendi zâtına lâzım olan kârdür. Zîrâ gayrın îmân ve 'ameli sana tecâvüz itmez. Nitekim il evinde bişen ta'âmla senin karnın doyup işin bitmez. Velîkin çünki Hak Te'âla rahmetle halkı halk eyledi ve esmâsına nefes virdi ve kâ'inâtı kemâllerine ırgürdi ve bir nesnede hiç buhl itmedi ve imsâk yoluna gitmedi. Pes kula dahi lâzımdur ki, hayr-ı müte'addi ehli ola ve kemâlini zâtında imsâk itmeye belki gayrları dahi tekmiil eyleye ve terakkilerine sebep ola. Anunçün Kur'ân'da gelür:

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ⁴²

Ya'ni kendileri mü'min-i kâmil ve 'amel-i sâlih ehli olduklarından sonra biri birilerine itikâden ve 'amelen hak olan nesne ile vasiyyet itdiler ve tâ'atlar üzerine sabır yolun gösterdiler ve ma'âsiyyet-i tahzîr eylediler. Tâ ki biraz hadden halâs olalar ve derecât-ı 'âliye bulalar. Buradandur ki hadiste gelür: **يا علي لان يهدي الله بك رجلا خير لك من حمر النعم** ya'ni yâ 'Ali! Allah Te'âla senin sebebin ile bir kimseyi îmân ve tâ'ate hidâyet itmesi, garîbin memdûh olan ak

⁴¹ "Kim bildiği ile amel ederse/ pratikte uygularsa Allah ona bilmediği bir bilgiyi öğretir.", Gazzâlî, *İhyâ*, I, 76II, 216, 226.

⁴² "Birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyanda değillerdir)", Asr, 103/ 3

develerini tasadduk itmekden sevâb cihetinden sana hayırludur. Ya'ni anun sevâbı bundan artuktur. Zîrâ deve tasadduk itmekte fâ'ide kendinindür ve irşâd ve hidâyete fâ'ide, hem kendine ve hem gayra vardır. Zîrâ ol gayr muhtedî olduktan sonra ne kadar a'mâl-i sâliha işlerse kendine virilen sevâb kadar sebab-i hidâyete olana dahi virilir. Nitekim (s.a.s.)'e ümmet icâbetden ilâ yevmi'l-kıyâm fâ'ide 'âid olmaktadır. Hatta buyurmuşdur ki, "siz bana salavât getürdikçe Hak Te'âla benim rûhumu bana i'âde ider ve hayât-ı tâze bulup anınla fâ'idelenirüm." Pes bundan zâhir oldu ki, gayrın 'amelinden ehl-i berzâha nef-i küllî vardır. Ve vesîle didikleri makâm-ı 'âlî Rasûlullah'a du'â-yı ümmet ile virilmişdür.

El-hâsıl, mü'mine gerekdür ki, halk-ı 'âlemi bi-kadri't-tâka irşâd ve ihyâ eyleye ve neme gerek dimeye. Zîrâ enbiyâ 'aleyhimü's-selâm tebliğ ve dâ'vet ile memûr olıcak evliyâ-yı ümmet dahi irşâd ve beyân ile me'mûrlardur. Bu cihetdendir ki, bu kadar kütüb ve resâ'il tahrîr olunur tâ ki halk anların mazmûnlarıyla 'amel ideler. Ve erbâb-ı Hak gitdüğü yola gideler ve kendilerine kabirlerinde ecr-i bâkî ola ve sevâb-ı gayr-ı münkatî' husûl bula ve nefes (309) -be-nefes eser-i nefehât-ı İlâhiyye kıla. Ve gerçi bu ma'nada ziyâde ta'b vardır velîkin her 'âmilin ecri, 'ameli ve zahmeti kadardur. Ve sa'y ve irşâdının eseri zuhûr itmeyüp kimse anın davetini kabul kılmadığı sûrette dahi kendine ecir vardır ve egerçi bi'l-fi'l kabul bulunduğu sûrette ecir ziyâdedür. Zîrâ hidâyete sebebiyeti ile muhtedî dahi 'amel itdikçe sevâb-ı dâ'im hâsil olur. Ve burada sebab-i da'vası memnu' değildir. Zîrâ egerçi hâdi ve mürşid, fi'l-hakîka Allah Te'âla'dur. Ve cemi' te'sîrât andan gelür velîkin enbiyâ ve hulefâ anın nûrına âyine olduklarıçün eser-i sa'âdet anların yüzlerinden görünür ve ol eserin husûlüne sebab olurlar.

Bu sebebden Rasûlullah (s.a.s.) Ebû Musa el-Eş'ar'ı ve Mu'âz'ı Yemen'e halîfe gönderdi, tâ ki orada olanlara ta'lîm-i din ve telkîn-i yakîn ideler ve anların sebebiyetleri ile niceler tarîk-ı îmân ve tâ'ate sâlik ve niceler dahi mülk-i terakkîye mâlik olalar. Ve emîrül-mü'minîn Hz. 'Âli (k.v.) Osman Bin Hanîf'i Basra'ya halîfe gönderdi ve bu ma'na 'alâ hâzâ el'ân 'ulemâ ve meşâyih aralarında ma'mûlün bih olup kaldı. Ve bundan fehmi olundu ki, bu makûle iş tutmadan garaz-ı aslî halkı, zâhir ve bâtına irşâd ile ihyâ-yı din itmektir ki, din vaz'-ı İlâhîdür. Pes her kim bu vaz'ı te'yîd ve bu rûknü teşyîd iderse mazhar-ı rahmet ve hilâfında olan, mazhar-ı gazab ve la'net olur. Ve te'yîd etmek zâhir ve bâtına vukûf-ı tamlı olur. Anda ki, 'ilm-i hâl yok ve 'ilm-i ezvâkdan bî-haber ve bî-mezâkdur, ne vechle bu şehirde halîfe olur? Belki anın hilâfeti hilâfet-i şeyâtinedir ki, dâll u müdâldür. Nitekim evliyâdan biri "Bağdad'dan yerine kimi halîfe koyup çıkıdın", didikte İblis dahi, "Bişr-i Merbis'i alıkdum", didi. Meger ol vakitte Bağdad'da İmâm Ebû Yûsuf şâkirdlerinden Bişr derler bir kimse, dâll u müdâl olup halk-ı Bağdad'ı tarîk-ı ehl-i sünnetden çıkardı ve Kur'ân mahlûkdur, diyü

İ'tikâdlarını çevirdi. Maa hâzâ Kur'ân mahlûk değildir ve Allâh Te'âla'nın kelâm-ı kadîmidür. İşte Bısr, halkı idlâl itmekde Bağdad halifesi oldu ve şeytâna mütâba'at ile şeytân sûretin buldı. Pes bu makûlenin vücudunu ref' etmek ulû'l- emre lâzım geldi. Zirâ bu makûle kimse eğer 'âlim sûretinde ise de câhildür ve câhil ifsâd-ı fi'l-'arz itmekden men' olunduğı gibi 'âlem-i bâtil dahi men' olunur.

Nazar eyle ki, İmâm Ebû Yûsuf gibi müctehide şâkird olmuş iken 'ilmiyle nice dalâlete düşdü ve Hayy'dan meyyit çıktı ve meyyitden meyyit olanlar (310) dahi ana kıyâs oluna. Nitekim kendi nefsin bilmeyenler halkın nefsini ıslâh için halife gönderirler. Ve şol ki ümmîdür, nice mu'allim olur ve şol ki a'mâdur, nice kâ'id olur ve şol ki hastadur, nice tabîb olur ve şol ki mübtedîdür, nice delîl olur. Ve **Fütuhât-ı Mekkiye**'de gelür ki, bir zamânda bir zâhid bir dişi eşek beslerdi, su'âl idüp "Bu hımârı niçün beslersiniz? Ana müte'allık hod işünüz yokdur", didiklerinde zâhid didi ki, "Tekâzâ-yı şehvet vâki' oldukça ana yakîn olurum ve şehvetimi teskîn iderim" dedi. Didiler ki, "Şeri'atimizde dişi hayvana yakîn olmak harâmdur, pes nice zâhid olur şol âdem ki, helâl ve harâmı bilmez?" Orada zâhid ağlayup tövbe ve istiğfâr ve ol hâlde geçen namazlarını kazâ ve tekrâr eyledi. Bundandur ki, ni'met tazelandığı gibi günâh dahi vâki' oldukça, tövbe teceddüd itmelidir. Ve eger ma'lûm ve eger mechûl cümle hatâlar üzerine istiğfâr kılmaludur. Vey! Şol câh ile ki hatâyı sevâb-ı i'tikâd ide ve küfür ve îmânı birbirine halt idüp cehennem yoluna gide. İmdi ey mü'min! Sana bu makâmda sekiz vasiyyetim vardur eger 'amel idersen cehilden halâs olur ve 'amelinde terakkî bulursun.

Vasiyyet-i Ulâ

İbtidâ vasiyyet, kalb hâline dâ'irdür. Zirâ kalb insân ağacının kökü gibidür ki anın salâhi cemi' a'zânın salâhi ve fesâdı dahi, cemi' cevârihin fesâdıdır. Kalb ne kadar pâk olursa semeresi dahi ana göre olur. Nitekim kütüb-i mu'teberede gelür ki, hâtunun bir koyunu var idi ki evlâdı ol koyunun südi ile geçünürlerdi. Bir gün bir misâfir gelüp hâtun ana virecek nesne bulmayacak evlâdı bî-haber iken ikrâm-ı zayf için, rızâullah ol koyunu boğazladı. Evlâdı gelüp "Kanı koyunumuz?", diyücek orada bi-kudretullah-ı te'âla evinin sathı üzerinden aşâğa bir koyun gelüp nüzûl itdi. Şöyle ki, ol hâtun ol koyunun bir memesinden süd ve bir memesinden dahi bal sağardı. Hikmetinden su'âl idicek ol hâtun cevâp virüp "Bu koyun müridlerin kalbinde otlar", dedi. "Ya'ni ben misâfire ikrâm için evlâdımın sebeb-i ma'âşları olan koyunu boğazladığım zamân kalbim pâk idi. Şöyle ki anı safâ-yı hâtır ile kurbân eyledim ve evlâdımın ma'âşı husûsunda Allah Te'âla'ya tevekkül kıldım. Kalbimin pâkliğine göre bu süd ve bal sağılan koyunu dahi Allah Te'âla hayr-ı 'ivaz virdi", dedi. Pes 'amelin ecri muzâ'af (311) ve eseri pâk olmak kalbin hâline râci' oldu. Bundan ötüri gerekdür ki, zekât ve sadaka

virmeğe ve misâfire ri'âyet kılmakda kalbe kerâhet gelmeye. Ve her işi tayyîb-i hâtır ile tuta. Zîrâ rızâullah için olan nesnede kerâhet olmaz ve anın bedeli fi'l-hakîka âhiretde virülür. Nitekim Mekke-i Mükerrerme'de Merve'de bir berber ehlullahdan birini Allah için tırâş eyledi. Ve ol tırâş olan niyet idüp "Eger bugün Hak'dan bir nesne feth olursa şu berbere vireyim", didi. Ve tırâşdan sonra kalkup Harem-i Ka'be'ye dâhil olduğu gibi Hind pâdişâhı tarafından bir kimse anın eline bir sarı virdi ki -bin altun idi- hemân altunı alup götürüp berbere 'arz itdi. Berber dahi hakikat-ı hâle muttali' olıcak. "Hey meded! Ben seni bir 'ârif zann iderdim. Ben seni Allah için tırâş itmedim mi?", didi. "Yâ Allah için işlediğim işe ben nice akça ve altun alurum!", didi. Ve ol sarıyı kabul itmedi. Ey mümin! Tefekkür eyle. Ol berberin hâlini ve kalbinin pâkliğini ve tırâş olan kimsenin dahi 'ahde vefâsını ve sehâsını. İşte Hak yolunda olan gerçek müridlerin sıfatları budur. Ve böyle kalbin pâkliği ya cibillîdir ki Hak Te'âla anı ibtidâdan safî halk itmişdür veyâhud sonradan tezkiye ile hâsıl olur.

Feemmâ tezkiye ve tathîr yolu sarp olmağla mürşid-i kâmile mürâca'at lâzım geldi, âyinenin cilâsı saykalcıya muhtâc olduğu gibi. Ve kalb herkesde bir olur anuñün yalnız Allah'a ta'alluk itmelüdür. Zîrâ bir şâhinin bir şikârı olur. Birden iki şikâr olmaz. Hakk'a ta'alluk itmek vücudını ve sâ'ir sıfatını ve kemâlâtını ma'rifet ile olur, nitekim **Kitâbü'l-Hitâb** ve **Kitâbü'n-Necât** nâm eserlerimizde mufassaldur. Ve ma'rifet rûh-ı insân tarafından gelür. Nitekim cehl, nefis-i insân cânibinden hâsıl olur. Pes nefsin cehâleti ortadan mürtefî olmadıkça yerine ma'rifet konmaz ve 'ilm-i lâhî yüzi bi-kadri'l-isti'dât tecellî eylemez. Ve bundan fehm olunur ki, anın boyasına boyanmışdır. Nitekim bir sâlih kimsenin oğlu bir şakîye yâr olup anınla ihtilât itmekle babasının sûretinden çıkar. Ve çünki ol hâlden dönüp sâlihlerle ihtilât itmeğe başlar, yine baba sûretine girer ve bu sûret fi'l-hakîka kalbin sûretidür ki, hayren ve şerren kâlibina sâri olur. Bundan ötüri gerekdür ki, kalbin fesâdına sebep olan kimselerin sohbetinden hazer eyleye. Nitekim niçeler su'-i karîn ile ilhâda düşmüşler ve ehl-i sünnet mezhebinden çıkmışlardır ve bu ma'na kalbde râsih olıcak fâsid yumurta gibi (312) olur ve bir dahi islâhı mümkün olmaz.

Nazar eyle ki, kibrit suyu her ne kadar taktîr olursa âb-ı sâfi sûretine girmez. Elbet anda ol süd tekrar kaynatup ol ki kaymağı tutmaz. Ve bir libâsda leke olsa yunmağla eseri gitmez. Ve yazı sahîfeden tırâş ve hakk olursa, yine anda bir eser kalur. Bu sebepten kalbin tagyîrinden hazer lâzımdur.

Feemmâ eger aşk ve muhabbet yüzünden bir gayrı sûrete girse makbûldür. Zîrâ bu sûret evvelki sûretten güzeldür. Zîrâ aşk ve muhabbet Hak'la kalb arasında râbitadur ve

râbita kuvvet buldukça hâl ve mezîd-i feyz hâsıl olur ki رَبِّ زُنِّي عَلَّمَا⁴³ âyetinde mezîd-i 'ilm ile murâd, bu mezîddür. Bu yüzden ehli-irfân tefâvüt üzerinedür ve ma'rifetullahda tefâvüt derecât-ı mükâşefe ve müşâhedede tefâvüti müstelzimdür. Pes gerekdür ki, Hakk'ı sıfat-ı selbiye ve sübûtiyesi ile bilesin ve Hakk'a meşgûl olasin. Tâ ki Hak dahi senin kalbine 'ilm ile tecellî eyleye ve cehilden kurtulıp halka dahi 'ilm-i İlâhi ta'lîm idesin. Nitekim Âdem (a.s.) hilâfeti yüzünden melâ'ikeye esmâyı ta'lîm eyledi. Ya'ni her nesnenin ismini ve lafzını ve ma'nasını ve hassasını ve hakikatini isti'dâdlarına sığduğı kadar bildürdi. Zîrâ Âdem'in kalbine keşf olan mertebe melâ'ikeye keşf olmamış idi ve bundan halîfe-i Hakk'ın şerefi zâhir ve cemî' mahlûkat üzerine fazl-ı bâhir oldı. Ve enfüsde kalb, âfâkda âdem gibidür ki, cemî' a'zâ ve kuvvâdan efdaldür. Ve âdemin âdem olduğı kalb ve kalb hâli iledür. Pes anın ki kalbinin sûreti var feemmâ nûr-ı ma'rifeti yoktur ve zât u sıfat u ef'âl-i Hakk'ı lâıyk olduğı vech üzerine bilmez, şem'asız hâne gibidür.

Li müellifihî

Gel imdi gel bu kalbi eyle ihyâ

Kıl anı feyz-i 'irfan ile deryâ

Bu demde irmez isen işbu feyze

Geçer demler ne demde iresin yâ

Vasiyyet-i Sâniye

Sem'in hâline râci'dür. Ya'ni kulağıını nâ-meşrû' ve bihbûde nesne dinlemekden muhâfaza eyle, belki cemî' eşyâ Hakk'a teveccühle tesbih ve tahmîd ider, işit ve işitmeğe mâni' olan penbeyi andan çıkar. Ve bu mertebeye kâdir değil isen erbâb-ı ma'rifet ağızlarından kelîmât-ı 'irfâniye dinle ki, ol kelîmât, fi'l-hakîka Kur'ân ve hadisin hakâyıkıdır. Zîrâ bu ikisinden hariç nesne yokdur. Velîkin herkes anlardan isti'dâdı olduğı kadar ma'âni fehm eyler ve fehm itmeyen fehm idene tâbi' olur ve ona kulak tutar. Zîrâ fehm idüp söyleyen (313) dinleyenlere Hakk'ın tercemânıdır. Bundandır ki, mahcûblarla Hak arasında vâsita lâzımdur. İmâm cemâ'ate ve vezir sultâna ve kethüdâ beğlere ve 'âsâ-dâr şeyhlere vâsita olduğı gibi.

⁴³ "Rabbim! İlimimi arttır", Tâhâ 20/ 114

Velâkin insânın iki ciheti vardur ki, bir cihetiyle Hak'dan bilâ-vâsıta ahz ider ve işidür. Ve bir cihetiyle melekden istîmâ ve ahz ider. Ve melek dahi Hakk'ın ilhâm ve ilkâsına tâbî'dür. Egerçi bilâ-vâsıta akvâdur. Anınçün hadisinde gelür:

لي مع الله وقت لايسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل⁴⁴ Ve bundan Rasûlullah'ın (a.s.) cemi'-i enbiyâdan 'aleyhimü's-selâm efdâliyeti lâzım gelür. Zîrâ ma'rifette ve sema'da ve tecellîde anın basduğı mevzi'e kimse kadem basmadı ve ümmete dahi bundan şeref-i 'azîm hâsıl oldu. Zîrâ sultânın havâssı ve âlâyi ve sancakları, vezîrin havâssından eşref ve âlâyından muntazam ve sancaklarından mürtefi' ve mezîddür. Anunçün Ebû Yezîd-i Bistâmî (k.s.) buyurur ki, "Kıyâmet gününde cemi' enbiyâ benüm sancağım altında haşır olur." Ya'ni sancağ-ı Muhammedî tahtında mahşûr olur Zîrâ bu ümmet, merhûme-i Muhammedîdür. Ve tevâbi' bi-hükümü'l-mütâba'a metbu'larının gümânlarını ve hallerini kendilerine nisbet ide gelmişlerdür. Meselâ hâs-ı sultân, livâ'-i sultân için "Bizim livâmızdur", dirler. Maa hâzâ livâ sultânındur ve 'ala küllî takdîr ya'ni gerek kulağı Hak'dan işitsün ve gerek tercemândan yine kulağı Hakk'a açılmış ve mâsivâdan kapanmış. Ve anın ki, hâli yokdur ve ma'kûsdur ya'ni kulağı mâsivâyâ küşâde ve Hak'dan muğlakdur ki takdîr-i müsâvî dinleyenler ve müsâvî meclislerine varanlar var ise bunda dâhildür.

Ve Kur'ân dinlemek cümleden lezîzdür. Zîrâ kelâm-ı İlâhîdür. Ve kırâ'at-i lahn makbûl olsa te'sirde ziyâde ve lahn-ı makbûle ve tegannî-i makbûl dahi dirler. Nitekim ashâbdan Ebû Musa el-Eş'ârî'nin (r.a.) savtı hüsn ve tegannîsi mü'essir idi. Bir gice Rasûlullah anı dinledi ve medh itdi ve Ebû Musa "Yâ Rasûlullah! Eger ben senin, bana kulak tutduğunu bileydim ve tuyaydım, kırâ'atimi dahi ziyâde tahsîn iderdim", didi. İşte bu ol tegannî değıldür ki, anda nazm-ı Kur'ân'ı tagyîr ve 'adem-i tefhîm vardur. Zîrâ bu mertebesi gazel ve türkû ırlayanların hâline döner ki fi'l-mesel ağızlarından çıkanı kulakları işitmez ve söyledikleri elfâzın ma'ânîsi kalblerine duhûl etmez ve te'sirde bir iş itmez. Ve cehr itmek esmâ' ya'ni gayre işitdirmek içündür. Zîrâ gayrın semâ'ı matlûbdur ki, anda ta'lîm ve tenbîh ve irşâd vardur. Ve bundandur ki, mescidlerde ve câmilerde mevâzi'-ı salavâtta ba'zı bilâdda mü'ezzinler âyete'l-kürsîyi ihfâ itmeleriyle cehillerin ızhâr iderler ve cemâ'ati sevâb-ı istimâ'-ı kırâ'atden (314) mahrûm eylerler. Kur'ân'ı istimâ' itmek ise kırâ'atden sevapludur ve şol kimse ki, metâ'-ı hayr ola kefere-i Kureys'e mülhakdur. Anunçün öyle muta'assıpların

⁴⁴ "Mukarreb (Allah'a) bir meleğin ve Resul olan herhangi bir peygamberin beni idrak edemeyeceği Allah ile beraber özel bir zamanım/ vaktim vardır." Hadis olarak nakledilmekle beraber kaynağı bulunamadı. Benzer anlam için bkz. İbn Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, IV, 315.

makâlelerin dinlemeyüp sözlerin boğazlarına tıkmak gerekdür. Ve şe'âir-i İslâmiyeden olan nesneyi izhâr itmek lâzımdur. Bu cihetden sûfiye-yi muhakkıkın zikrullahı, cehr iderler. Zîrâ 'âlem-i ceahrin hükmi, ceahrdür. Husûsâ ki, bu a'sârda ta'ât ü 'ibâdâtı izhâr ve zikri ceahr ve i'lân itmek vâcibdür. Zîrâ fâsık u fâcir olanların, fîsk u fücûrı âşikâre kıldıkları zamândur. Yâ anlar ma'siyetlerini ve lehv ü lu'blarını âşikâre idicek sen anları red içün Hak Te'âla'nın meşrûf kıldığı ahkâmı niçün âşikâre itmezsin ve dinin kemâl-i zuhûrı vaktinde anı gizlersin! İştmedin mi ki, Hz. Ömer'in (r.a.) İslâmı sebebiyle din-i Muhammedî nice izhâr olundu ve kelîme-i tevhd teveccühle ceahr kılındı! Yâ sen başka din mi tutarsın ki, ashâb ve selef-i sâlihîne uymazsın ve 'aklın ile delîl-i fâsîd peydâ eyleyüp halt söylemeğe toymazsın! Yâ sen müctehid misin ki, yeni başdan iş tutarsın ve halka mes'ele satarsın! Ey gâfil! 'Âlim isen de câhilsin ve ey müdde'î! Hak sûretinde olursan da bâtılsın ve minallahî't-tevfik.

Li müellifihî

Kelâm-ı Hakkı gûş-ı cânla gel istimâ' eyle

Bulup zevk-i hitâbı dilde hazzından sema' eyle

Kulak asma sakın münkir sözünde fâ'ide yokdur

Bu Hakkı 'âşıkın gel sözlerin intifa' eyle

Ma'lûm ola ki erbâb-ı riya ve zühd ü da'vanın kelimâtın istimâ' itmekde ehl-i ihlâs ve 'aşk ve tahkîka fâ'ide yokdur. Belki tenzîl-i îrâs ider zîrâ anlar o kelimâtı garaz ile söylerler ve nefsâniyetle yazarlar. Pes anların sözleri âb ü gil makûlesidür ki, râyiha-i kerîhesi vardur. Ve erbâb-ı hakîkatin kelimâtı gül ü sünbül gibidür ki, râyiha-i tayyîbesi vardur. Ve şol söz ki balçık mertebesinde kalmışdur, makâm-ı rûh olan 'illiyîne su'ûd itmez. Belki pâye-i nefis olan siccinde kalur. Pes andan ne safâ gelür ve ne hâlet hâsıl olur, kulak tut ki zamânede bu kadar vâ'izler ki va'az eylerler ve medreseler ki tedris iderler, halkın kulağına girmez ve te'sîr itmez. Zîrâ *كم من واعظ يلعب به الشيطان*⁴⁵ derecesinde kalmışlar ve edeb ibâret-i dâiresinden dahi taşra olmuşlardır. Ve her kim ki, meclisinde ta'zîm-i Hakk'ı ve ihtirâm-ı cenâb-ı nübüvvet ve tevkîr-ı ehl-i velâyeti menâfi-i edâ ide ve 'ibâretde su'-i edeb eyleye. Ol meclîse rahmet nüzûl itmez ve oradan melâ'ike firâr iderler ve gazabullah iner. Meselâ, Peygamber'e

⁴⁵ "Şeytanın kendisiyle oynadığı nice vaiz/ nasihatçı vardır." Benzer metin için bkz. el-İsbehânî, *Hilyetü'l- Evliyâ*, I, 382.

“Besleme (315) idi veya fakîr idi veya koyun ve deve güder çoban idi veya ümmî idi”, dise o meclisde oturanlar eger oradan kıyâm idüp gitmezlerse gazab-ı Hakk'a müstahak olurlar. Zîrâ besleme a'raf-i nâsda il kapusunda hâsıl olan kimsedür ki, itlâk-ı tahkîri müş'irdür. Belki, “Cedleri 'Abdülmuttalib vefâtından sonra ammı Ebû Tâlib nazarında ve himâyesinde ve hazânesinde idi”, dimek gerekdür. Ve on sekiz bin 'âlem anlar için halk olunup Hak Te'âla cümlesin ana teshîr ve teslîmden sonra kendileri bi'l-ihîyâr mecmu'ını Hakk'a bezl ü îsâr eylediler. Ve 'ilm-i kimyâ bu cümlede dâhil idi ve taşlar ve taşlar altun ve gümüş ve cevâhir olmak üzere 'arz olundu. Kabul itmeyüp **مَا لِي وَلِلدُنْيَا أَجُوعٌ يَوْمًا وَأَشْبَعٌ يَوْمًا** buyurdılar. Pes sultân-ı kevneyn olan ve cemî' hazâ'in ve defâ'ini bulan nice fakîr olur ve anın koyun ve deve gütmesi bizim fehm itdiğimiz gibi değıldür. Ve ol zamanda dahi Kureş kavmi arasında 'ayb u 'âr değıl idi.

Ve ümmî demek gerçi Kur'ân'da vâki olmuşdur. Velîkin beynennâs şâyî' olan ümmîlik gibi değıldür. Zîrâ bizim aramızda ümmî, câhil dimekdür. Ve şol vücûd-ı şerîfin ki mu'allimi Allah Te'âla ola, nice ümmî olur. Belki anlara ümmî demek ma'ruf olan vechle, okuyup yazmamış dimekdür. Bundan ise cehl lâzım gelmez ve Kur'ân'da **مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ**⁴⁷ ve dahi **وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى** **وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى**⁴⁸ ve emsâli hüsn-i 'ibâret ile te'vîl olunur, burası mahalli değıldür. Ve 'ulemâ ümmî olmadıkça Hakk'a vâsıl olmazlar. Zîrâ 'ilm-i zâhir levh-i kalbde bir nakışdur ki, sâhibine vücûd ve pindâr getürür. Bes kavânin-i resmîyyeden derûn-ı sâde olmadıkça, 'ilm-i bâtın nakşı ile münakkaş olmaz. Ve ba'zı 'ulemâ sâliklerinin ağızlarında, bir mikdar mürekkep lekesi ve bulaşığı kalur ve bir hoş Yunup arınmadıklarından 'ilm-i feyz anlara noksan üzerine olur.

Gel imdi ey 'âlim! 'İlm nedür bildinse 'amel eyle ve ecell-i ma'lûmât Allah Te'âla'dur. Pes ana ya'ni zât u sıfat ve ef'âline ta'alluk iden 'ilmi bul ve bulanlarla muhtelit ol. Ve sa'y eyle ki, üzerinden lekeyi yuyasın ve emâneti mahalline koyasın ve Hakk'a vüsûl için fenâfillah esbâbına teşebbüs idesin. Ve menzîl-i vasla bî-bâr gidesin.

Ve Hakk'a vüsûlden sonra kimse elinden 'ilmini almaz, ma'-ziyâde 'avdet eylersin ve bak gör sonra ne 'umrân dilleri söylersin. Ve halk yanında hem ma'lûm ve hem mechûl olursun. Ma'lûmiyetin, beşeriyetine ve 'ilm-i zâhirine göredür ve mechûliyetin, hakîkatine ve 'ilm-i bâtına (316) nisbetledür. Pes bu sözleri iki kulağıyla Hakkı'dan dinle. Ya'ni zâhir ve

⁴⁶ “Dünyadan bana bir gün açlık, bir gün tokluk.”, (Hadis olarak nakledilir.) Gazzâlî, *İhyâ*, III, 318

⁴⁷ “Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin”, Şûrâ 42/ 52

⁴⁸ “Seni şaşırılmış bulup yol göstermedi mi? Yokluk içinde iken zengin etmedi mi?”, Duhâ 93/ 7-8

bâtın mertebelerinde anla ve yoluna git. İnşallah Te'âla menzîle irer ve gül bağçesinden gül derersin.

Vasiyyet-i Sâlise

Üçüncü vasiyet, basara dâ'irdür. Pes aç gözini ve Hakk'a kulak tuttuğun gibi Hakk'a nazar eyle ve bî- perde Hakk'a münâcât idüp söyle. Ve 'ulemâ-yı billah yüzlerine nazar eyle ki gözlerine nûr artırur. Ve mushafa bak ve yüzünden nazar idüp tilâvet eyle zîrâ sevâpludur. Anunçün Hz. Osman (r.a.) yüzünden okuduğundan ötüri elinde iki mushaf pârelendi. Ve ehlullah evâhir-i i'mârda Kur'ân'a ziyâde meşgûl olurlar Zîrâ hakâyıkına vâsıl olmuşlardır. Ve kelâmla münâsebeti mütakellim ile münasebet bilürler. Zîrâ Kur'ân sıfat-ı İlâhiyedür ve sıfat-ı mevsufla kâ'imdür. Pes Hak Te'âla sıfatı olan Kur'ân'ladır ve şol 'ârif ki "Ene'l- Kur'ân", dimişdür. Maksûdu kendinin kitâb-ı câmi' olduğun beyândur. Şol cihetden ki hakâyık-ı enfüs ve âfâki câmi'dür ki ana hakâyık-ı kevnîyye dirler. Ve hakâyık-ı esmâ ve sıfatı dahi müştemildür ki, ana hakâyık-ı İlâhiyye dirler. Ve bu hakâyıkı cem' iden kâmillere nazar itmek hemen Hakk'a nazardur. Velîkin mahbûbların gözlerine görünmez. Nitekim Kur'ân'da gelür: **وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ**⁴⁹ Muhkîdür ki Sultân Mahmud-ı Gaznevî bir gün Ebû Yezîd-i Bistâmî türbesini ziyârete gelüp orada türbedârı olan mürîdine su'âl idüp "Ey sûfi! Senin şeyhin ne makûle kimse idi", didi. Sûfi didi ki "Benim şeyhim öyle bir şey idi ki, her kim anı gördiyse nârdan necât buldı", didi. Sultân Mahmud eyitdi: "Ey sûfi! Ne 'aceb söz söylersin ki Ebû Cehil, Rasûlullah'ın yüzün gördi maa hâzâ 'azab-ı cehennemden halâs olmadı", didi. Sûfi eyitdi: "Ebû Cehil Rasûlullah'a Ebû Tâlib'in yetîmi olmak nazarı ile nazar eyledi. Eğer Rasûlullah olmak nazarı ile nazar ideydi habs olurdu", diyücek sultân-ı mezkur mülzem olup sükût itdi. Ve ba'de'z-ziyâre kalkup 'ilm-i zâ'idle gitti. Zîrâ ehlullahın meclîsi ve mantakı insânın 'ilmini ve kemâlini artırur.

Ve bu iki göz ki insâna virilmişdür anların nûrı, nûr-ı zât-ı Hak'dan 'aks ider. Velîkin ol dahı şems ü kamere işâret ider tâ ki sıfat u zât-ı Hakk'ı mütâla'adan hâlî olmayasın. Ve Hak Te'âla murâd itse insânın cemi' vücûdı göz olup cümle (317) eczâsıyla müşâhede ider. Nitekim leyle-i Mi'râc'da Rasûlullah'a vâki' oldı. Ve namaz hâlinde iken kafaları tarafından dahi görürlerdi. Nitekim Tûr'da Hz. Musa şeş cihetden işitdi ve bu makûle hakâyıkın tafsilî vardur. Velîkin bu **Tuhfe-i İsmâ'iliye** anın mahalli değıldür ve ba'zı evliyâ "Rabbi Ereni/ nazar eylen" diyü du'â eylemişlerdür. Su'âl olunursa ki, "Hz. Musaya, Len Terâni hitâbi geldi ki, elbette sen beni göremezsın, dimekdür ve evliyâ enbiyâ derecesinden aşâğa iken enbiyâyâ

⁴⁹ "Sen onların sana baktıklarını görürsün, hâlbuki onlar görmezler", A'raf 7/ 19

'itâ olmayan ma'nayı nice isterler ve yâ Rab! Zâtını bize göster", dirler. Cevâp budur ki, "Hz. Musa'nın su'âlî 'âlem-i sûrete ve hisse göre idi ki, bu 'âlem-i ma'naya ve bâtına göredür ki, bu 'âlem-i kayddur ve Hak mutlak kayd ile görünmez. Evliyânın matlûbı ise 'âlem-i ma'naya ve bâtına göredir ki, bu 'âlem-i zâhire göre mutlakdur." Anınçün Hak Te'âla'yı basar görmezse basîret görür ve basîret ile taleb-i rü'yetin ma'nası mezîd-i mükâşefe ve 'ilimdür.

Zîrâ Hakk'ın tecelliyâtına nihayet yokdur. Zîrâ vâsi'dür ve sâlik olan mertebe-i mükâşefede ne kadar terakki ehli olsa ve menzîl-i müşâhedede kıyâm-ı 'âlî bulsa yine anın fevkinde dahi mükâşefe ve müşâhede vardur. Ve her dilde bunca resâ'il ve kütüb düzilir yine tamam olmaz. Zîrâ Hakk'ın zâtına nihayet olmadığı gibi sıfatına dahi gâyet olmaz. Ve bir 'ârif ki, "Ben toydum ve kandım" diye, anın isti'dâdı za'îfdür. Zîrâ bu makâmda hikmet-i zevkiye nevâlelerine toymak ve feyz-i İlâhî kâselerinden kanmak olmaz. Ve insân ilelebed ilelebed terakkidedür. Pes nazarını ve himmetini 'âlî eyle ve yıldıza nazar itmeği ko! Aya nazar eyle belki güneşe bak! Zîrâ cümle envârın aslı odur ki anınçün nûrı kutludur. Ve göz ana "kemâ yenbağî" nazar idemeyüp hiyrelenür. Ve âsâr-ı Hak ki mezâhir-i hakâyıkdur, dâ'im ana nazar eyle ve ibret al. "Bu dağdur" dime, Kavî ve Metin ismine bak! Ve "Sahrâdur" dime, Bâsıt ismini gör! Ve "Deryâdur" dime, Vâsi' ismine nazar sal! Ve suda Muhyi sıfatını fehm eyle! Ve havada Hayy ismi sırrı olduğun anla! Ve 'alâ hâzâ cemi' eşyâ sa'hâ'ifinde ve sutûrunda esmâ'-i ilâhiyye nazar eyle! Ve bu merkez-i vücûda, nokta-i vahdete bak

أَمَّا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ⁵⁰ Ve cemi' eşyâyı ki, şe'âir-i İlâhiyedir, ta'zîm eyle!

Velîkin hadd-i şer'den çıkma ve emr-i Hakk'a bak! Ne yüzden ise ana göre 'amel eyle سبْحَانَ خَالِقِ الْخَنَازِيرِ وَالْقَادُورَاتِ⁵¹ dime. Egerçi Hâlık-ı mutlak odur belki (318)

سبْحَانَ خَالِقِ الْعَرْشِ وَالْكَرْسِيِّ وَيَا خَالِقِ الْكَائِنِ⁵² di ve umûr-ı mekrûheye nazar itme! Nazar eyle Hz. Osman'a ki Rasûlullah'a mübâyâ'a itdikden sonra sağ eliyle edeb yerine yapışmamış ve Kur'ân okuyalıdan beri râyiha-i kerîhesi olan nesnelere ekl itmemiş. Eğer mübâhü'l-asl ise de tâ ki güzergâh-ı Kur'ân olan ağız mekrûh itmeye. Yâ sen ki, bu kadar mekrûh ve belki habis ve harâm nesnelere mübtelâsın hâlin nice olur, kanı sende 'ırz u din ü kemâl-i takva! Ve Hz. Ali (r.a.) Rasûlullah'ın yüzün göreden beri "Ol cemâl-i Bâri ve vech-i

⁵⁰ "Bana İlahınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahy ediliyor", Fussilet 41/ 6

⁵¹ "Domuzları ve pislikleri Yaratan ne yücedir!" (Denilmez.) Benzer ifade için bkz. Bursevî, *Kitabü'n-Netice* I, s.197.

⁵² "Arşı ve kürsî'yi ve kainatı Yaratan ne yücedir." (Denilir.), kaynak bulunamadı.

hasene nazarın 'ırzı ve kadri vardır", diyü bir dahi ol gözle edeb yerine nazar itmedi. Pes insân kendi edeb yerine bilâ-zarûre nazar itmek âdâb olıcak ehlinin ve câriyesinin orasına nice edeb olur. Egerçi fetvâda câ'izdür. Velâkin demişlerdür ki *التقوى فوق امر الفتوى* ⁵³ ve Hz. Âyişe (r.a.) buyurmuşdur: *ما رأيت منه ولا رأى منه* ⁵⁴ Ve ba'zı bilâdda ba'zı mecnûnlar vardır ki üryân gezerler. Feemmâ ulû'l-emre lâzımdur ki, o makûleleri bîmâr-hâneye koyalar ve halkın nazarına getürmeyeler. Ve bundan ba'zı 'avretlerin hamama peştemalsiz girmeleri memnu' olduğu fehm olundu. Nitekim zenân-ı Şâm'ın ekseri mübtelâlardır. Zîrâ nâzırlara ve manzûrlara la'net vardır. Ve zamân-ı evvelde bir pâdişâh müftisine su'âl idüp "Kendi câriyelerimle üryânen hamama duhûl itsem câ'iz midür?", didikte müftî dahi "Câ'izdür zîrâ kendi câriyelerinüzdür ki birbirinizün her 'uzvuna nazar itmek helâldür", demiş. Sonra andan a'lem bir kimse anı iştikde "Câ'iz değıldür", demiş. Zîrâ pâdişâha anlara nazar câ'iz ise de anlar biri birlerinin her yirine nazar itmek câ'iz değıldür. Nitekim erler ve ecnebîler arasında dahi böyledür. Megerki pâdişâh veya gayrı, yalnız bir câriyesi ile tenhâ olsa bu sûretde biri birilerinin a'zâsına nazar iderler.

Ey mümin! Dimişlerdür ki yirde ve gökde hiç bir karış yer yokdur ki, anda bir rûh ve bir mahlûk olmaya. Egerçi insân anı müşâhede itmez. Pes utanmadan nice 'uryân olur. Egerçi fukahâ tar halvetlerde 'uryâna gusl itmeği tecvîz itmişlerdür ve'l-hâsıl hiç bir vechle halvet yokdur. Zîrâ Allâh Te'âla ve melâ'ike ve ervâh böyledür. Bu cihetden suya girüp gusl idenler dahi peştemal tutunurlar Zîrâ su içinde dahi mahlûkât vardır. Ve belki insândan niceler vardır ki, su içinde 'ibâdet iderler ve kimse anları görmez. Ve anların suda nefesleri muhtebes olmaz. Zîrâ orada sekeneye kâdir olanın vücûdı, letâfet üzerinedür. Habs olmak (319) ise 'âlem-i kesâfete göredür. Gel imdi Celvetî tarîkâtına duhûl eyle! Cim ile zîrâ halvetde hâ'-i mu'ceme ile dahi halvet yok. Belki celvetde ve zuhûrdasın.

Li müellifihi

Ben Celvetîyem Celvetî cim içredür noktam benim

Devr eylemişdür 'âlemi çenber gibi hatâm benim

Cânım ebed devrân ider çün mâh şark u garbı hep

Sâbit olup kuhsâr-veş merkezden ayrılmaz benim

⁵³ "Takva fetvânın üzerindedir/ değıerlidir." Destekleyen görüş için bkz. *Berika Mahmudiye fi Şerhi Tarikati Muhammediyye*, I, 318.

⁵⁴ "O beni görmedi ben de onu görmedim.", kaynak bulunamadı.

Bir nokta idim habbe-veş oldum gıdâ-yı kâ'inât
Dönüp dükenmez tâ ebed çokdur hubûb-ı hürmetim
Kevser gibi feyzim akar nâfe gibi miskim kokar
Hind içreyim Âdem gibi Rûm oldı gerçi meskenim
Nûr-ı şeri'ât bendedür emr-i tarîkat bendedür
Sırr-ı hakîkat bendedür Hakkı dilimdür mahzenim

Vasiyyet-i Râbi'

Dördüncü vasiyet, lisâna râci'dür. Kalbin tercemânıdır ve her mahlûkun bir lisânı veyâ lisân sûretinde bir işâreti vardır. Zîrâ Allah Te'âla'nın tesbîhine ve tahmîdine meşgûldür. Nitekim Kur'ân'da gelür: **إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ**⁵⁵ Zîrâ ehlullah bu tesbîh ve tahmîdi mahlûkât olmağla haml itmişlerdür. Şol cihetden ki anlar zâhir kulaklarıyla eşyânın tesbîhini işitmişlerdür. Hatta Mısır'da ba'zı ricâlullah deryâ-yı muhitde olan balıkların tesbîhin işidirlerdi. Egerçi irâde yokdur mesâfe vardır. Zîrâ rûh mertebesinde olan beden-i latîfe, hâil ve berzâh olmaz. Ve hacet-i mütekellim meşhûrdur ya'ni Rasûlullah ile Mekke'de bir taş mükâleme itmişdür ve mü'ezzinin savtını işiden eşyânın cümlesi mü'ezzin hakkında şehâdet itseler gerekdür. Pes bu makûle rivâyetler delâlet ider ki, eşyânın tesbîhi hakikatde lisânadur yohsa mücerred delâlet ma'nasına mahmûl değıldür. Nitekim 'ulemâ-i zâhir zâhib olmuşlardır. Ve her mahlûkâtın bir dürlü dili ve lûgati ve tesbîhi vardır ki, kendi muktezâ-yı hâline göre tesbîh ider. Bu ma'nadan dimişlerdür ki, bir sâlik cemi' eşyâyı kendi tesbîhi gibi tesbîh ider. Gûş itse ol sâlikin keşfi sahîh değıldür. Belki ol tesbîh idenler kendi tesbîhinden temessül iden suver-i ervâhdur ki, tesbîhde ana tâbi' olmuşlardır. Âdem tesbîh ve tahmîdde eşyâ ile müşterekdür.

Feemmâ kurbân itmek âdeme mahsûsdur. Anunçün Hâbil ve Kâbil kıssasında imtihân için kurbân ile me'mûr oldılar ve anın sırrı Hz.İbrahim'e intikâl eyledi ve illâ kıyâmü's-sâ'a ehl-i îmân arasında kaldı.(320) Zîrâ kurbân mâl ile ve zikir ve tesbîh ve ibâdet-i beden ile imtihândur. Hak Te'âla insânın her cüz' ve 'uzvundan bir dürlü tâ'at -ı metâlibe itdüğü gibi malından dahi zekat ve sadaka ve hediye ve kurbân ve emsâli nesnelere metâlibe

⁵⁵ "Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız", İsrâ 17/ 44

eylemişlerdür. Tâ ki her yüzden pâk ola ve Hakk'a takarrüb ola. Anunçün envâ'-ı tâ'atle emr itmişdür. Tâ ki mutî' olanlar rahmet-i vasî'a bulalar. Pes bir kimse "Allâh Te'âla bu tâ'atleri bize 'azab itmişdür ve mihnet komuşdur", dise kâfir olur. Meğer ki 'azabdan murâdı nefse meşakkatlü olduğun beyân ola. Zîrâ insân ıslâh-ı nefs itmedikçe her dürlü ibâdet nefesine ağır gelür ve haz itmez. Tezkiye-yi nefis iden ise, aç olan kimse ta'âm-ı iştihâ ider gibi ibâdete iştihâ ider ve Hakk'ı lisâniyla ve kalbiyle zikr itmeğe toymaz. Zîrâ gıdâ-yı rûh olduğun bilür. Anunçün giceleri ihyâ ile mukayyed olan 'âşıklar sabah olduğun istemezler tâ ki münâcâtdan ve zikirde kalmayalar. Zîrâ gicelerde olan halâvet gündüzlerde yokdur.

Ve fukahâ dimişlerdür ki, "Bir kimse bu mü'minin ağzına şetm eylese kâfir olur. Zîrâ ağız mevzu-ı îmân ve Kur'ân'dur. Pes ağıza söğmek Kur'ân'a söğmek gibi olur." Ve ba'zı 'ulemâ didiler ki, "Kâfir olmaz velîkin ta'rîz-i şedîd ve istiğfâr lâzım gelür." Ve fetvâyı bu kavlı üzerine virdiler ve eger zemmi zemminin ağzına şetm eylese ta'rîz lâzım gelür ve eger zemmi mü'minin ağzına şetm eylese eger ol şetm olunan mü'min ulemâdan ise katl lâzım gelür. Zîrâ 'âlim vâris-i peygamberdür. Pes 'âlimi sebb itmek peygamberi sebb itmek gibi olur. Peygamberi sebb ise mûcib-i katldür. Ve ba'zı 'ulemâ didiler ki katl olunmaz belki darb-ı vecî ile darb ve îmân getürünceye dek habs olunur. Ve eger müslim, kitâbînin ya'ni yahudi veya nasaranın ağzına şetm eylese, ol müslimin başından sarığın alurlar ve ana bu kadar ta'rîz kifâyet eyler, yohsa darb olunmaz zîrâ 'ulüvv-i İslâm vardır. Ve eğer şetm olunan kitâbı olmayan müşrikdür. Müşrike ise zecrullâh tahkîr lazımdur. Velîkin ba'zı 'ulemâ dimişlerdür ki "Bizim zamânımızın nasarası müşrikden beterdür. Husûsâ ki put-perest oldukları zâhirdür. Nitekim kenîselerinde haçlarından ve tasvîr itdikleri sûretlerinden bellüdüdür." Velîkin burası mesâ'il-i müşkiledendür zîrâ zâhir-i Kur'ân anların zebihalarını ve ta'âmlarını ekl itmeğe ruhsat virmişdür. Ve **Esrâr** nâm kitabda gelür ki, şetm-i ta'âm itmek (321) küfürdür. Zîrâ ta'âm ni'metdür ve ni'meti tahkîr itmek mûcib-i küfürdür ve hıncırla kelbin farkı budur ki şetm-i hıncır bir nesneyi mûcib değıldür. Zîrâ anda cihet-i ni'met yokdur. Şol cihetden ki, bey' ü şîrâsı câ'iz değıldür. Kelbin ise bey' ü şîrâsı câ'izdür zîrâ menâfi'-i kesîresi vardır, sayd u hırâset gibi. Pes bu yüzden ni'met olup şetmi, sâ'ir ni'metlerin şetmi gibi olur. Mervîdür ki Nuh (a.s.) gündüz seffineyi düzer ve gice küffâr gelüp ifsâd iderlerdi. Pes Hak Te'âla "Yâ Nuh! Bir kelp ittihaz eyle", diyü emr eyledi. Hz. Nuh dahi bir kelp besledi ve ol gelip gice ile seffineyi hırâset ider ve küffârı oraya karîb olmağla komaz ve üzerlerine hücum eylerdi. Ve kelp beslemek nân ve gayrı gıdâ ve ta'âm ile olur, mutlak it'âm lâ be'sdür. Egerçi ba'zı 'ulemâ "Bî-fâide olan kelbe, küfli ve muhterak nân ve ta'âm-ı mu'teber vire", dimişdür. Ve kelbin lü'âbı necis olmağla nân-ı pâki necasete tarh itmek lâzım gelmez. Zîrâ evvela ve bizzat maksûd

olan it'âmdur. Müteneccis olmak sonradur. Bu cihetden اكرموا الخبز⁵⁶ haberini menâfi olmaz. Zîrâ lü'âbı pâk olanların dahi karnında bi'l-âhire müteneccisdür. Hatta ba'zı evliyâ üzerine besmele yazılmış kağıdı bel' itmekle derece-i velâyete irişdi. Maa hâzâ ol kağıt pârenin karnı içinde hâli bellüdü. Meyyitin alınına besmele ve sadrı üzerine gelen kefenine 'ahd-nâme yazma meşru'dur. Maa hâzâ meyyit mütelâşi oldukda cife ile muhtelât olur. Muhkîdür ki, bir kimse sulehâdan birini ziyârete gelüp selâm virdi ve ol kimse anın selâmını almadı. Zîrâ önünde bir kelbe nân doğrayıp yedirdi ba'de selâmını aldı. Vechinden su'âl olundukda didi ki, "Bu kelb aç olmağla benden nân taleb iderdi. Pes recâsını kat' itmemek için selâm almağa mukayyed olmadım." Nitekim hadisde gelür: من قطع رجا من ارتجى ya'ni bir kimse bir kimseden bir nesne recâ itse ve ol recâ itdüğü nesnenin husûli mümkün olsa velâkin vücûda getürme ve anın recâsını kat' itse Allâh Te'âla dahi anın recâsını kat' eyleye ve dünyâ ve âhiretde hâyip ve hâsir eyleye. Anunçün Rasûlullah (s.a.s.) şehr-i Ramazân'da bir sâil gelse elbet ana bir hurma dânesi olsun bulur virirdi. Ve eğer şehr-i Ramazân değil ise ve virecek nesne bulunmazsa **آتاكم الله من فضله**⁵⁷ diye duâ iderlerdi. Ve duâ itmek, murâdına müsâ'ade itmek gibidür zîrâ ana bedeldür. Husûsâ ki, Hak Te'âla'nın fazlına tefvîz oluna ki bâb-ı fazl u rahmet dâ'imâ meftûhdur. Ve zamân-ı evvelde bir zinâ-kâr hâtun bir kuyu başına gelüp orada bir kelbi (322) ziyâde susuz gördükde ayağından eteğin çıkarup ve başundan çenberini ip yerine bağlayup su çıkarup içirmesiyle mağfiret olundu. Ey kişi! Senin nefsin habâsetde kelbden beterdür. Yâ bu kadar et'ime-i nefsiyeyi ana yidürüp niçün murdâr idersin! İşte takvayı değil fetvâyı bilebilmedin ve nefsini bilmedüğünden zâhirde kelblere tolaşdın ve Rahmetullahiyeyi tazyîk itdin. Gel ibtidâ kendini pâk eyle! Ve 'ilm-i İlâhiyeyi anla! Sonra fetvâ ve takva nedür bil ve ana göre 'amel kıl! Ve her sözi lisânına getürme ve sana her işitdiğini söylemek kizb-i kifâyet ider. Ve kitâbda her okuduğın dahi her işitdiğin gibidür ki esrâr-ı fehm itmedikden sonra sana sükût düşer. Ve illâ 'uzûz ve 'ukûr olursun. Ve halkı tazlîl ve techîl itmekle Ebû Cehil mertebesin bulursun. Sa'y eyle ki, lisânından kelîme-i tayyîbe ve halk-ı 'âlem 'umûm ve husûs üzre andan müntefi' olalar ki makâm-ı şefâ'atden bir nev'dür. Bir söz ki hayırdur sanursın, belki şer ola. Pes lîsânını kelîme-i tayyîbe üzerine kasr eyle ve musâvî itme ve âhiretde cehennemde dilinden asılanlardan ve dudakları mıkrazlarla kesilenlerden ve toğrananlardan olma! "Dilin kemüğü yokdur", dirler. Ahmakın lîsânı 'aklı önündedür, ne olursa söyler ve 'aklın anı men' itdüğüne bakmaz. 'Âkil ise böyle değildir. Ve Hz. 'Ali (r.a.)

⁵⁶ "Ekmek ikram ediniz.(Çünkü o yerden bereketlenmiştir.)", (Hadis),Gazzâlî, *İhyâ*, I, 363; Âdâbu'l-Ekl, I, 10.

⁵⁷ Allah ona Fadlını/lutfunu versin.

buyurmuşlardır ki “Nolaydı boynum ve boğazım deve boynı ve boğazı gibi olaydı tâ ki söylemek murâd itdüğüm nesne bir uğurdan ağızıma ve lîsânıma gelmeyeydi.”

Ve cihâdın fazlı şol kelîme-i Hak’dur ki sen anı cevri ehli olan sultâna veyâ mevâhizesinden havf itdüğün kimseye söyleyesin ve müdâhene eylemeyesin. Feemmâ sen ‘aks idersin ve dünya için ekâbire secde kılırsın. Ve nerede za’if ve ‘abalu var ise anı incidürsün. Ve lîsâna müte’allık olan tafsilât, defterlere sığmaz. Zîrâ insânda halk olunan a’zâ-yı zâhirenin a’zamı ve eşeddîdür. Ve muhâdi’e-i kalb dahi anın mukâbelesindedür. Zîrâ lîsân dek durmayup söylediği gibi, kalb dahi içerüde dek turmaz ve efkâra zebûn olur ve nefis ve şeytân ana dürlü dürlü ilkâlar eyler. Hatta dimişlerdür ki “Herkesin her gün yetmiş bin hatırâsı olur. Egerçi kendinin ana ittîlâ’ı yokdur zîrâ ekseri umûr-ı hafiyedür.”

Li müellifihî

Gel cân u dilden diyelim

Estağfurullah el-‘azîm

Vird eyleyüp söyleyelim

Estağfurullah el-‘azîm

Her demde kâr oldı günâh

Yazıldı defter simsiyâh

Bunca hatâya âh âh

Estağfurullah el-‘azîm

Gâlib olur nefis ü hevâ

Doldı dile fikr-i (323) sivâ

Suçludur a’zâ ü kuvâ

Estağfurullah el-‘azîm

Fark itmeyüp sağ u solu
Âhir koduk doğru yolu
Gel diyelim ey Hak kulu
Estağfurullah el-'azîm

Göz gayrıya bakdı ise
Dilden hatâ çıkdı ise
Hakkı gönül yıkdı ise
Estağfurullah el-'azîm

Vasiyyet-i Hamse

Beşinci vasiyet, batna müte'allıktır. Ya'ni gerekdür ki karnını harâm lokmadan ve şüpheli ta'âmdan hıfz ide. Zîrâ batn bir tarla ve ta'âm bir tohum gibidür ve tohum fâsid olıcak tarladan biten dahi ana göre olur. Anınçün harâm-hôr olanların a'zâ ve cevârihinden mahsûl-i ta'ât bitmez. Ve bitse dahi delüce tohum ile karışık buğday gibi olur. Bu sebeptendir ki ekser nâs ibâdetlerinde halâvet bulmazlar. Zehürlü ta'âmdan lezzet olmadığı gibi. Ve habîs olan nesne necâset gibidür ve her necâseti su ile tathîr lâzım geldüğü gibi her habîs olan ilmi dahi tövbe ile pâk etmek gerekdür. Ve bir nesne habîs iken tayyîb olmak mümkündür. Meselâ gasb itdüğün nesneyi, ol gayr anı sana helâlitse tayyîb olur. Ve bir şarâbın içine tuz koyup sirke itseler ol sirke gayr-ı vech ile olan sirkeden hayırlı olur. Nitekim hadiste gelür:

خير خلكم خل خمرکم⁵⁸ Zîrâ rics iken نعم الإدام⁵⁹ olur ve sebab-i gazab olan nesne sûret-i rahmet bulur. Bu dahi kimyâdan bir nev'dür. Zîrâ tebdîl-i evsâf itmekle rızâullah hâsil olur. Ve kimyâ havass-ı kalbi mâsivâyâ ta'alluk gışşından tahlîs itmekdür. Ve evsâf-ı fâniyeyi evsâf-ı bâkiyeye tahvîl kılmaktır. Amma kanı böyle bir kâr-ı 'acîb tutar üstâd ki, nefs-i habîseyi rezâ'ilden tathîr eyleye ve tabî'ati umûr-ı şer'îye ile islâh kıla! Ve evliyâullah lokma-i

⁵⁸ "En iyi sirke mayalamak suretiyle yaptığınız sirkedir.", (Hadis), Beyhâkî, *es-Sunenu'l- Kübrâ*, VI, 38.

⁵⁹ "Sirke ne güzel katıktır.", (Hadis), Muslim, *Sahîh*, X, 371; Ebû Dâvud, *Sunen*, X, 292.

tayyîb tahsîlinde ihtimâm iderlerdi. Hatta İbrâhim bin Edhem Tarsus'da ücretle bahçe beklerdi. Ve Ebû Yezîd-i Bistâmî dervişleri ile ırgat pazârına varup bir helâl kâr tutarlardı. Ve böyle perhizde olanlara Allâh Te'âla birer hâlet vermiş idi. Ba'zısı şüpheli ta'âma el uzatdıkdâ parmağının damarı hareket iderdi ve ba'zısına râyiha-i kerîhe gelürdi ve ba'zısı ol ta'âmı murdâr sûret üzerine görürdi. Ve 'alâ hâzâ bu makûle 'alâmetlerden bir 'alâmet zuhûr eylese ol ta'âma sevinmezlerdi. Ve 'ulemâdan biri hânesine gelüp gördi ki, oğlunu bir gonşı karısı emzirirdi hemân elinden alup parmak (324) urup kay' itirdi. Sonra o oğlan 'ulemâ-i kibârdan oldu. Feemmâ ba'zı evkâtta akrânı ile mübâhese iderken ba'zı mertebe tutkunluk hâsıl olurdu ve dir idi ki "Bana bu tutkunluk ol gonşı südinin bulaşdığıındandır." Pes bulaşğının hâli bu olup 'ilm ve 'amelin tenziline bâ'is olıcak dahi ziyâdenin hâli nice olıcakdur, kıyâs oluna.

Zamân-ı hulefâ-i Abbâsiye'de Bağdad'da ba'zı perhîz ehli hâtunlar var idi ki, gice içinde evlerinin sathı üzerine çıkup aya karşı iplik eğirirlerdi. Ve ba'zı evliyâda ol tarafdân hulefâyâ müte'allık meş'ale geçerdî. Ol meş'alenin aydınlığında el çekerler ve görmezlerdi. Tâ ki meş'alesinin aydınlığında işlenmek ile işledikleri ipliğe şüphe karışmaya. Eger ol makûle hâtunlar bu zamân erlerini ve belki şeyhlerini ve zâhidlerini görelerdi. "Bunlar hayvânlardur ve bunlarda âhiretten nasip yokdur", dilerdi. Ve helâl olan ta'âmı çok yimekten bile zarar-ı 'azîm hâsıl olur. Fe keyfe ki harâm ola.

Ve bu asırlarda habîs olan nesnelere adın mübâh komışlardur. Maa hâzâ enfüsi rezâ'ilden pâk olanlar yanlarında necis makûlesidür. Takva ehli odur ki her mübâh olan nesneye ruhsat vermeye ve anı terk eyleye. Zîrâ dimişlerdür ki her harâm ve mekrûh olan nesnenin tarafında bir melek ve bir şeytân oturur. Ve ol melek "Anı sakın bu harâm ve mekrûhdur" diyü tehzîr ider. Ve şeytân hilâfın tutup "Gel şu işi işle" diyü tergîb ider. Feemmâ mübâh olan nesnenin yolunda melek oturmaz. Zîrâ mübâhı işlemekte sevâb yokdur belki orada şeytân oturur. Ancak halkı ol mübâhı işlemeğe da'vet ider. Zîrâ mübâhı işlemenin gerçi 'azâbı yokdur. Velîkin mübâhı iksâr iden kimseler zevk-i münâcâtdan mahrûm olurlar. Zîrâ bâtınları imtilâ' ile Hakk'a perde hâsıl olur. Ve gide gide hadd-i mübâhı tecâvüz idüp şüpheyeye ve andan harâma te'addiye sebep olur. Ve Kur'ân'da gelür: **تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا**⁶⁰ ey nice 'ulemâ-i zâhir bu mes'eleden gâfil ve bu ma'rîfet libâsından 'âtıl olup kendileri dall olduklarından ma'adâ ahlâkı idlâl idüp tarîk-ı şeytâna komışlardur. Ve zu'umlarınca

⁶⁰ "Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın", Bakara 2/ 187

kendilerini hâdi-i tarîk ve muslih-i ahvâl-i zamân add iderler. ⁶¹أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ Zîrâ anlar ahd-i ezelf itmişler ve tarîk-i batâlete ve şehevâte girmişler gitmişlerdür. Mervidür ki cîfeleri kodukları gûr-haneler ol lâşelerin râyiha-i habîsesinden Hak Te'âla'ya şikâyet itdiler. Allâh Te'âla (325) o gûr-hanelere hitâb idüp buyurdu ki "Sükût idin ve şikâyet eylemen. Zîrâ 'ilm ile 'amel itmeyüp harâm-hôr olan 'ulemânın karınları sizden dahi murdâr ve habisdür."

⁶²فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ Ve zamâne ehlinin bey' ü şîrâları, vesâ'ir tasarrufları ehl-i harbin memleketleri ve yirleri, tasarrufları gibi olup değme vech ile helâle karîb nesne kalmadı. İyüsi budur ki, her gün sâ'im olup hâl-i iftâr zarûrete dâ'ir olmağla mümkün olan vech ile geçine.

Ve ba'zılar mîras helâldür diyü i'tikâd iderler. Maa hâzâ bilürler ki, zulm ile tahsîl olunmuştur ve ol maldan hakkını talep idenleri dahi bilürler. Vird ile mukayyed olurlar. Pes gayrın malı sana helâl ve mülk olmaz ve sulehâdan ba'zılarına pederlerinden mâli kesîr kaldıkda bir dirhemi kabul itmediler. Kimi didi ki "Benim pederim bey' ü şerâda ribâyı bilmezdi." Ve kimi dahi gayrı vech ile i'tizâr eyledi ve Mısır feth iden 'Amr b. el-'Abbas'ın yetmiş sığır derisi dolusu altını kaldı ve maraz-ı mevtime oğlu 'Abdullah'a 'arz idüp "Hukûku ile şu malı al", didi. Ol dahi, "Bu malı her kim kazandı ise hukûk u vebâli anın üzerinedür", didi. Pederini ol hâl üzerine birağup gitdi ve ol mâli firâvanda bir dinara el urmadı. Sonra ol mala Mu'âviye adam gönderip hazânesine aldı.

İşte dünyâ a'la ve ednâya böyle mekrler ider ve halkın ayağın alur ve karınları ve şehvetleri anları çukurlara düşürür. Başlarına son demde dürlü dürlü belâlar ve kazalar üşürür ve insân habîs nesne yimekten ise aç turmak hayırludur meger hâlet-i mahmasa ola. Bu sûretde def-i cû' idecek kadar lahm-ı meyyîte ve emsâli ve def-i 'ataş idecek kadar şûrb-i hamr u nezâ'iri câ'izdür. Zîrâ insân gayrıyı katl itmek câ'iz olmadığı gibi kendini katl itmek dahi harâmdur. Ne tarîkla olursa olsun şol cihetden ki, insân binâ-i Hak'dur ve binâ-i Hakk'ı hedm iden mel'ûn olur. Pes mevâzı'-ı zarûret gayr-ı mevâzı'a kıyâs olunmaz. Anınçun tabîb ü hitân ya'ni sünnetci olanlar nazar-ı harâm olan yirlere nazar iderler. Ve harbî olan küffâr dahi katl olunurlar. Zîrâ katl olunmasalar istilâları sebebiyle umûr-ı din ve dünyâ mu'attal olur. Ve kısâs dahi böyledür. Nitekim Kur'ân'da gelür: ⁶³وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ ya'ni kâtil kısâsen

⁶¹ "İşte bunlara Allah lanet etmiştir.", Nisa 4/ 52

⁶² "Ey basiret sahipleri, ibret alın.", Haşr 59/ 2

⁶³ "Kısasta sizin için hayat vardır.", Bakara2 / 179

katlı olundukda anın memâtından sâ'irlere hayât hâsıl olur. Zîrâ kısâs havfinden kimseye ta'arruz itmezler.

Ve ba'zı rûhânî kimseler (326) vardur ki, anlar bâtınlarını ıslâh eylemişlerdür ve şehvâtı bi'l-küllîye izâle kılmışlardır. Bir vech ile ki, bâtınları ta'âm-ı iştiâ itmez olmuş. Ve tamarları kan yirine nûrla tolmuşdur. Anunçün savm-ı visâle kâdirlerdür. Ya'nî birkaç günde bir iftâr iderler, böyle iken kuvvet-i kudsiyyeleri nefâ'is-i ekl idenlerden ziyâdedür. Zîrâ anlarda 'âlem-i bekânın ve dâr-ı âhiretin âsârı vardur ve her kim 'âlem-i kudretten 'acâyib ve garâ'ib mütâla'a ideyim dirse ekl-i helâl ve taklîl-i gıdâ ve tayy-i batn ider. Ve tezkiye-yi nefis idenlere ekl-i tayyibât itmekden hicâb hâsıl olmaz. Zîrâ kesâfet vücûd-ı letâfete mübeddel olmuşdur. Pes ol vakitte hükm-i beden ruhâniyet-i gâlibenindür. Nitekim bir 'acûzun oğlu Şeyh 'Abdülkâdir'îl-Geylânî'nin hıdmetinde idi. Bir gün gelüp oğlunu ziyâde arıklamış buldı ve şeyhin hücreinde tavuk kemükleri gördi. Ve 'itâb idüp "Yâ Şeyh! Sen tavuk eti yirsin ve benim oğlum açlıktan kadîd olmuşdur", didikde Şeyh işâret idüp ol kemükler bir yire geldi ve nefh-i nefes idüp hayât buldılar. Ve ol 'acûzeye "Senin de oğlun bu mertebeye kâdir olsun da andan sonra tayyibât yesün", didi. Ve Hz. İdris'in (a.s.) on altı sene yimeyüp içmeyüp uyumadığı meşhûrdur. Amma ten-perver olanların değmesi bu ma'naya i'timâd itmez ve kıvâm-ı vücûd gıdâ-yı zâhir iledür zann ider. Ve gıdâ gerçi ism-i Kayyûm'un hâdimlerindenür. Velîkin zâhir ü bâtında huddâm çokdur, Hak bilür.

Li müellifihî

Gel beri ism-i Samed'den hissedâr it kendini

İr fenâfillaha yokluk içre vâir it kendini

Nice bir bu hâl-i süflîde yatarsın hâr u zâr

Çık semâya kudsiyâna hem-civâr it kendini

Vasiyyet-i Sâdise

Altıncı vasiyyet, ferc-i insâna dâ'irdür. Ve gerek merd olsun ve gerek zenne olsun **حافظون** **قال تعالى والذين هم لفروجهم حافظون** ya'nî edeb yerlerini harâmdan hıfz idenler dünyâ ve âhiretde felâh u zafer buldular. Dünyâda zafer hadd-i zînâdan kurtulmak ve 'ırz u nâmus ile oturmakdur ve âhiretde cennât ve derecât bulmakdur. Zamân-ı câhiliyetde zînâ iki vechle idi. Biri âşikâre idi ki, kahbe kapısı önüne bayrak nasb olunur ve her kim murâd iderse oraya

varup müteneccis olurdu. Ve biri dahi ahdân ya'ni gizli dost ittihâzıyla olurdu ve bu makûle (327) zînâyâ Kur'ân'da "Sefeh" dinildi. Zîrâ zînâ-kâr olanların murâdları izâle-i şehvet için mücerred sıyb-i meni idi ve hadisde gelür: *ولدت من نكاح لا من سفاح* ⁶⁴ ya'ni ben nikâh-ı sahîhden doğdum 'âdet-i 'Arab olduğu üzere zînâdan değil. Ol vakitte şöyle idi ki, bi'l-farz kocadan veled gelse ol koca ile zînâ idenleri getirirler. Ve 'Arab içinde 'alâmetiyle ol veled kime benzer ve kimden olduğun seçer kimseler var idi ki -anlara kâ'if dirler- ve kâ'ifi dahi inhzâr idüp her kime müşâbiheti var ise veledi ana hükm iderdi. Ol dahi kabul eylerdi.

Ve zînâ nazar ile dahi olur eger şehvete mukârin ise, genç erlerin civân 'avratlara nazarları gibi. Ve mess-i yedle dahi olur ya'ni eli ile nâ-mahreme yapışup şehvet ile mess eylemek, zînâ nev'indendir. Ve ba'zı esbâb-ı zînâdan dahi muhâfaza gerekdür. Anınçün ecnebiyyenin evsâfını söylemek yokdur tâ ki âzâde ana tutulmaya. Ve libâsına nazar itmeye ve oturduğu yire henüz ıssı ise oturmaya ve anınla tenhâ kalmaya. Ve bilâ-zarûret musâhebe itmeye ve zînâdan toğan veled gerçi mertebe-i şer'de ehl-i şehâdet olur. Velîkin mertebe-i hakikatde ehl-i velâyet üzerine mebnîdür. Sırrı budur ki, cemi' eşyâda sırr-ı nikâh vardır. Zîrâ bu 'avâlim nikâhât-ı ma'neviyye ile teselsül bulmuş ve illâ kıyâmü's-sâ'a biri birine muttasıl olmuşdur. Zürriyet-i sûriyye dahi böyledür ve her kim bilâ-nikâh zene mukârenet eyleye hükm-i şer'in kaydını ref' itmiş olur ki tehçirdür. Her şeyde mutlâka tasarruf ise, Allâh Te'âla'ya mahsûsdur. Ve bir kimse pîr iken zînâ itmek, civân iken zînâ itmekden akbahdur. Zîrâ pîrde hey'et-i zâhîrenin muktezâsı inkita'-ı şehvetdür. Pes ol makûlenin zînâsı habâ'et-i celîleden 'ad olunur ve Allâh Te'âla tarîkû's-şükûh olan civânla beyne'l-melâ'ike mübâhat ider. Ve ol civânın hâlini anlara arzla civân hakkında kemâl rızâsını i'lân eyler. Zîrâ terk-i şehvet itmek civânın hey'et-i zâhîresine muhâlifdür. Pes terki uluvv-i himmetinden ve kemâl-i gayretinden ve rızâ-i Hak'da mezîd-i hırsından nâşi olur. Nitekim demişlerdür ki "Mürde kâfiri kılıç ile darb itmekle gâzi olmaz." Kezâlik şehvet-i tabi'yye kuvvetde iken, nefsi kâfire ile muhârebe gerekdür. Ve insânın kuvvet-i şehevîyyesinin imdâdı bâtındandır. Pes bâtını ta'âmdan hâlî olsa şehvete dahi za'fı târî olur. Bir cihetden hadisde gelür ki "Te'ehhül itmeğe kâdir olanlar te'ehhül ideler, kâdir olmayanlar sâ'im olalar." Zîrâ savm hayvânı, hisâ ya'ni (328) anemon gibidür ki şehvetini kat' ider. Ve evliyânın kuvvet-i şehevîyyesinin imdâdı 'âlem-i nûrdandır. Zîrâ bâtınları kuvvet-i gıdâ'iyeden hâlî iken dahi kuvvet-i şehevîyyeleri bâkidür ve demişlerdür ki "Her nesne insâna kudûret getirir illâ cimâ'-i helâl, tasfiye ider. Zîrâ nutfe ki mâde-i fâsidedür, hurûc idicek mizâca i'tidal ve kalbe safvet gelür." Bu ma'nadan ötüri helâlinden hâtonları sevmek ve anlarla hüsn-i zindegânî şu'ab-ı îmândandır. Nitekim

⁶⁴ "Ben nikahtan doğdum, zinadan değil.", (Hadis), İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 409.

yukarıda mürûr eyledi. Bundan ötürü enbiyâ ve evliyâ da hâtulnara muhabbet itmez, bu kadar ve müte'ehhil olmamak nâdirdür. Velîkin onların muhabbetleri Allâh Te'âla'nın sevdirmesiyledür. Ya'ni kendi nefsleri cânibinden değildir. Zîrâ anlarda eser-i nefis olmaz ve onların şehvetleri 'avâm-ı nâsın şehvetleri gibi mertebeye-i tabi'atden değildir. Belki makâm-ı 'aşka vüsûlden sonra hâsıl olur bir kuvvet-i hakikiyyedür. Zîrâ anâsır her ne kadar ki tezkiye ve taltif oluna te'sîr-i kavî o kadar kuvvetlü olur. Nitekim erbâbına ma'lûmdur fâ'lem zâlik. Ve insânın her 'uzvunı hayvânâtdan ve eşyâdan bir nesneye teşbîh itmişlerdür ki bu cümleden ferc 'akreb didikleri hayvân-ı mü'ezzi gibidür. Ve 'akrebin şânı efsâne olduğu gibi fercin dahi efsânedür. Binâ'en 'alâ hâzâ riyâzetle katli vâcibdür. Ve müzekker ve müennes aslında bir hakikat idi ki, ebu'l-beşer Âdem (a.s.)'dur. Sonra hakikat-i fâ'iliyeyi hakikat-i kâbiliyeden temyîz için Âdem'in sağ eyserinden ya'ni sol tarafının aşağısında olan küçük iyegüsinden Havvâ halk olunup tahsîl-i zürriyet için her birine başka sûrette ferc virildi. Ve şehvetde Havvâ Âdem'den ziyâde kılındı ateş gibi ki, harâreti nûrun harâretinden ziyâdedür. Zîrâ her mahlûk ki sonra hâsıl olur anda evvelkiden ziyâdelik bulunur. Nitekim oğlan, babası sırrı üzerinedür. Velîkin kendi makâmı cihetinden dahi başka sırrı vardır. Anınçün seyyid-i kâ'inât ve sened-i mevcûdât (s.a.s.) cemi' enbiyâdan sonra geldi ve cümleden efdal oldu. Zîrâ her bir mertebede ve turda ol mertebenin hassasıyla munsabı' ya'ni boyanup mütehakkık olduktan sonra vücûd-ı hâricî bulmağla cem'iyet gümânda oldu. Buradandır ki, beşer melekten efdaldür. Ya'ni melek gerçi nûrdan halk olduğu cihetden hâkden mahlûk olandan efdaldür. Velîkin beşerin neş'esinde vaz' olunan esmâ'-i ilâhîye cem'iyeti, melekde olmamağla melekten efdal oldu. Zîrâ her nesnenin şerefi kemâli iledür nitekim dimişlerdür ki,

Beyt

Çelebilikte bilün medhali yokdur nesebin

'İlm ile muttasıf olan kişi olur çelebi

Ey! Nice karevîler (329) ya'ni karye ehli vardır ki, şehre gelüp tahsîl eyleyüp insân-ı kâmil olurlar ve nice şehri'ler vardır belki insân-ı nâkıs kalurlar. Nitekim Me'mûn halîfe, şehzâde iken derse dâvet iderler idi. Ol cevâb virüp dirdi ki:

انا مشغول بابري فاطلبوا للدرس غيري ya'ni "Ben fercimin şehvetiyle meşgûlem okuyamam, okumaya gayrı kimse bulunuz." Ve mülûk-ı Şâm'dan biri kesret-i mücâma'adan 'avret üzerinde can viridi. Ve İbrâhim b. Edhem buyurmuşlar ki "Avretlerin uyluklarına

mübtelâ olan kimseden hayır gelmez.” Ya'ni şehvete meşgûl olandan tahsîl-i kemâl gelmez. Zîrâ iki zıd bir yerde olmaz ve hadiste gelür: **تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تَسُودُوا**⁶⁵ ya'ni te'ehhül itmezden ol fakih ve 'âlim bi'l-mes'ele olunuz. Zîrâ te'ehhülden sonra kâh şehvetiniz ve kâh ma'âşınız derdiyle ve anlara iştigâlle câhil kalursınız, fırsatı fevt eylemez 'âkil meger nâdân ola.

Vasiyyet-i Sâbi'a

Ya'ni yedinci vasiyet, insânın iki eline râci'dür **وَمَا أَصَابَكُمْ مِّنْ مُّصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ**⁶⁶ Ma'lûm ola ki, gerçi insânın her bir 'uzvundan hayır ve şer gelür. Velîkin ekseriyâ mübâşeret itdüğü nesnelere eliyledür ve gâlib-i umûri ellerinin müdâhalesiyle vücûd bulur. Ve insânda iki el, hayvânın iki ayağı ve kuşun iki kanadı gibidür. Anunçün sür'at-i hareketde iki elini sala sala gider ve ol kâmillerin öñünce gider. Zîrâ öñi yüzi mukâbelesidür ve yüz makâm-ı hakîkate işâretdür ki sağ u solu müştemeldür. Buradandır ki, dirler erenlerin sağ u solu olmaz ya'ni ikisi fi'l-hakîka birdür. Ve bu ma'nadan ötüri efdal olan tırâşa, alnı tarafından bed' itmekdür ki makâm-ı mukarrebîne işâretdür. Nitekim sağ cânibi makâm-ı ebrârdan olur. Feemmâ her ebrârdan olan mukarreb olmaz.

Ve insânın iki eli lûfta ve kahra yarar. Lûtf budur ki, eliyle ihsân ve in'âm ider ve mü'minlerle musâfaha kılır ve sağ ile (330) ta'âm yir ve solu ile istincâ ve tathîr ider ve kezâlik elleriyle mushafa yapışur. Ve Kur'ân ve kütüb-i şer'îye yazar ve kesb-i ma'âş için sanat işler. Velîkin berbere sakal tırâş itmek yokdur ve illâ ücret diyü alduğı habîs olur nitekim mürûr itdi. Ve Âdem zamânında ve sonralarda ekincilik efdal idi. Bu ümmet içinde efdal olan cihâd ve gazâ oldu. Ve ellerde kahr budur ki, anınla ahmakları te'dîb ve mücrimleri ta'zîr ider ve harbîlere şiddet-i batş ile mu'âmele ider. Nitekim Kur'ân'da gelür:

وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً⁶⁷ Ve fassâdlar fâsd ve cerrâhlar cerh ve hitânlar kat' iderler muhtesibler esr ü şed iderler.

Ve bu iki el dünyâ ve âhiret kesbine işâretdür. Ya'ni insâna sağ el gûyâ kesb-i âhirete ve sol el kesb-i dünyâyâ âletdür. Anınçün sağ eli kuvvetlidir Zîrâ kesb-i âhiret dahi kuvvetlidir ve gâlib gerekdür, sol el ana göre za'ifdür. Zîrâ kesb-i dünyâ zarûret def' idecek

⁶⁵ “Lider olmadan (aile kurmadan/ bir makama geçmeden) önce iyice bilgilenin/ ilim öğrenin.” (Hz. Ömer'e ve diğer büyük zevata nispet edilen bir söz/ hadis), Nevevî, *Bustânü'l- Ârifin*, I, 12; (Maverdî), *Edebu'd-Dunya ve'd-Dîn*, I, 51.

⁶⁶ “Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir”, Şûrâ/ 30

⁶⁷ “Kafirlerin sizin gücünüzü anlamaları için (onlarla çarpışı).”, Tevbe 9/ 123

kadar gerektür. Buradan didiler ki, bir kimse dünyâsını dinine tâbi kılrsa ne kadar mütemerrid var ise ana münkad ve muti' olur. Ve eger 'aks idüp dinini dünyâsına tâbi kılursa ne kadar şeytân var ise anın yakasına yapışur, düşmen elinde mağlûb ve zebûn olur. Pes mü'mine gerektür ki emr-i din anın yanında emr-i dünyâdan mühim ola ve emr-i dine meşgûl ola ve emr-i dünyâ nice olursa olsun diye ve kayurmiya. Meselâ namaz vaktini dünya kârı için geçürmeye ve hasad ya'ni ekin biçimi yaz aylarına gelmekle savmı bozmaya. Belki gice içinde kuşluğa dek 'amel ide ve bakiyye-i nehârda müsterih ola ve habbâzlar ve haddâdlar vesâ'ir ateşe müte'allık ağır iş tutanların hâlleri dahi böyledür. Ve mülûk ve selâtinin mansûr ve muzaffer oldukları dünyâları ve takvaları gâlib olmağladur. Ve ba'zı vüzerâdan mesmu' idi ki, bu dâ'ire-i devleti zulm tutar, dimiş idi. Sonra katl olundı Zîrâ cemi' dâ'ireleri muhâfaza iden âldür, zulm değildür. Her ne kadar enbiyâ ve evliyâ ve mülûk gelmişler ise cümlesi 'adl ve insâfla meb'ûslar ve me'mûrlar ki 'adl ile nizâm-ı 'âlem ve hilâfiyla ihtilal hâsıl olur. Ve sultâna göre yeniçeri ağası didikleri mazhar-ı cemâldür ki gâlibâ lûtf u ihsân ana müfevvezdür. Ve insânın ellerinin bi'l-farz Kur'ân ve 'ilm yazmakdan gayrı kemâli olmasa dahi ana kafidür. Zîrâ bu kadar âsâr-ı dühûr-i mütetâvile kalur ve nazar idenler anınla müntafi' olurlar ve sebeb-i du'â olur.

Bu cihetden (331) Hacı İsmâ'il'in iltimâsına müsâ'ade olunup bu **Tuhfe** kaleme geldi. Zîrâ eger kendi ve eger beldesi olan Lefke ehli 'ilmi ve 'ameli severler ve halk içinde meşhûrdur ki, eliyle bir mu'teber iş tutana elin var olsun, dirler ya'ni sıhhatle bekâ bulasun ve kabirde çürümeyesün. Zîrâ nice güzel iş tutanlar vardur ki maksûdları rızâ-i Hak olmağla bütün vücûdları veya ba'zı 'uzuvları kabirde münhal olmaz ve sâ'irlerin gibi çürümez.

Li müellifihî

'Amel it kim cahîme yanmayasın

Bir iş tut kim sonra utanmayasın

Çek elin dünyâdan âhirete sun

Nice bir fâniden usanmayasın

Vasiyyet-i Sâmine

Sekizinci vasiyyet ki âhirü'l-vesâyâdur, iki ayağa müte'allıkdur. Ve ayak a'zâ-yı insâniyyede müte'ahhir olunup anınla hatm olundı. Hadisde gelür ki, "Âhiretde cehenneme

bunca 'âsi ki tarh olunur cehennem yine kanâ'at itmeyüp هَلْ مِنْ مَّرِيدٍ⁶⁸ dir. Ya'ni dahi ziyâde taleb ider tâ ki Cebbâr olan Allâh Te'âla ana kudret ayağını kor ve cehennem anınla mâlâmâl olur ve kat' kat' dir. Ya'ni yâ Rab! Yeter yeter zîrâ her yerim doldı ve bu kâr temâm olup karârın buldı. İşte bu kudret ayağından murâd şol mahlûkdur ki, Hak Te'âla anı cehennemde halk itse gerekdür ve anlar cehennem ehli olmaktan sâ'ir 'âsiler gibi mu'azzeb olmak lâzım gelmez. Belki anlar hazîne-i nâr olan zebâniyye gibidür. Ve bu makâma müte'allık dahi tafsil vardur. Velîkin herkesin fehmine sığmaduğundan bu mahalle tahrîr olundu. Ve ayakların fâ'idesi budur ki, anlarla mescîde ve Ka'be'ye ve 'ulemâ ve mürşid kapusına ve sıla-i rahme ve gazâya ve emsâline gider ve maksûdunu tahsil ider. Ve Kur'ân'da gelür

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ⁶⁹ ya'ni a'rec ve dahi ayaksız olana emr-i dinde harc yokdur. Pes gazâya ve cem'e ve cemâ'ate çıkmasa, ma'zurdur. Ve ana hâsıl olan sevâb, niyetine râcî'dür. Velîkin niyet ve 'amel ikisi biri birine mukârin olmak akvâdur. Meselâ bir kimse 'ulemâdan ve meşâyıhdan bir kimse ile mekâtibe itse gerçi 'ilminden ve irşâdından anınla dahi fâ'idelenür. Feemmâ ayağına varup hîdmetine mülâzemet ile olan terakki ziyâdedür. Anınçün sohbet-i cismâniyye rağbet iderler.

Muhkîdür ki, Cüneyd-i Bağdâdî'nin (k.s.) bir kere bir müşkili vâki' oldı. Horasan'da bir pîre işâret iderler ki araları bir aylık mesâfe idi. Cüneyd hemân Bağdad'dan(332) piyâde kalkup bir aylık yolu yürüdü ve ol işâret olunan pîrden irşâd alup dönüp yine bir ayda Bağdad'a geldi. İşte bir müşkili hall için bu kadar yol yürümek lâzım geldi, buna ise kutlu ve sağ ayak gerekdür. Ve dimişlerdür ki Eflâtun-ı İllâhî'nin şâkirtleri iki dürlü idi: Birine İsrâkiyyun dirlerdi ki, gönülden söyleşirler ve zâhirde varup sohbet itmezlerdi. Ve birine dahi, Meşâ'iyun dirlerdi ki meclisde varırlar gelürler ve sohbet ile muntefi' olurlardı. Zîrâ sohbetden ahz itmek âsândur. Şol sebepten ki gönülden ahz itmeğe riyâzet-nâme ve mücâhede-i kaviyye ve teveccüh-i 'azîm ister. Rûhâniyyet ise değme hâlle taltif olunmaz Zîrâ bi-hükmi'l- civâr kesâfet-i cismi tabi'i sâri olmuşdur.

Pes ayak ne için halk olunduğunun hikmeti ma'lûm oldı. Var imdi âdemât ve kâmiller yoluna git. Allah Te'âla sana iki el ve iki ayak virdi ve her birinde beşer parmak halk itdi ve her iki parmağın arasında ferce ya'ni aralık kıldı. Tâ ki kabz itmek ve yürümek âsân ola ve maksûd suhûletle vücûda gele. Ve Kur'ân'da müsâra'at ve müsâbaka ile emr itdi. Zîrâ zâhirde insân yürümek ile biri birin geçdüğü gibi âhîret yoluna sa'y itmek dahi öyledür.

⁶⁸ "(cehenneme, doldun mu? denilince) daha yok mu? (der.)", Kaf 50/ 30

⁶⁹ "Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur", Fetih 48/ 17

Anunçün cennetde derecât konuldu tâ ki herkese ‘amelde hareketine göre makâm virile. Hatta cum‘a günlerinde makâm-ı kesibe gittikleri vakitte kimi berk-i hâtif gibi ve kimi seğırdür ve kimi yürege at gibi giderler. Ve dünyadâ hıdmet-i Hakk‘ı te‘enni ile tutanlar ve tâ‘ate yap yap gidenler orada dahi ol makâma öyle giderler, ilerü gidenin ise şeref-i zâyidi vardır. Zîrâ nûrdan minberler ve altun ve gümüşden kürsîler ve serîrler üzerine otururlar sonra varanlar ise rifât cihetinden anlardan aşğa olurlar ve posta otururlar. Ey mü‘min! Yalnız mağfur olmağa kanâ‘at itme. Belki derecât ehli olmağa sa‘y ile fikr eyle ki şehri Ramazân savm ayıdır ve savmın nicesi rü‘yet-i Hak‘dur. Ve cemâl-i mahbûba nazar itmeğe herkes rağbet itdikleri gibi. Ve şehri Ramazân sırr-ı mezkûre dâ‘ir olmakla sâ‘im olan ne kadar fakîr olsa değme bir ni‘mete kanâ‘at itmez. Belki tayyîbât u lezâ‘ize sa‘y ider ve ağız her vechle tatlu olduğun ister.

Te‘emmül eyle ki Musa (a.s.) ibtidâ hâlinde Medîne şehrine vardıkda:

رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ⁷⁰ diyü du‘â eyledi. Ya‘ni karnı aç olmağa Hak Te‘âla‘ya (333) hâcetini ‘arz eyledi ve “Her ne makûle gıdâ olursa yâ Rab! Muhtâcım”, didi. Sonra evâhir-i hâletde değme nesneye râzı olmayup اُنظُرْ إِلَيْكَ⁷¹ didi. Ya‘ni Hak Te‘âla‘nın cemâlini görmek diledi ki anın fevkinde matlub ve andan lezîz nesne yokdur.

İşte ‘âriflerin ahvâli bu yüzden tefâvüt üzerinedür. Hz. Musa Tûr‘a davet olundu, oraya piyâde gitti ve Habîbullah (s.a.s.) ‘âlem-i nûra davet olundu. Ol makâma Burak‘la irdi Zîrâ ziyâde nazenîn ve mahbûb idi. Anunçün Allah Te‘âla andan ayak zahmetin ref itdi. Husûsâ ki ‘âlem arz-i meşy içün ve ‘âlem-i semâ tayerân içündür. Ve tayerân ‘âleminde meşy olunmaz Zîrâ ziyâde letâfet üzeredür. Ve bundan Hz. Musa ve Rasûlullah‘ın aralarında olan tefâvüt zâhir oldı ve vech-i ‘arzda müteharrik ile hevâda tâ‘irin farkı nice ise anların dahi miyânlarında fark-ı celî vücûd buldı. Ve gezenler ere irmiş ve oturanlar ar olmuş didikleri ile mübtedî hâline göredür. Nitekim dirler في الحركات بركات⁷² yine dirler من ثبت نبت يا‘ni sefer seyâhat itmek ile ere irüşür ve ahrâr olup er postunda oturur.

Ve bu fakîr Hakkı‘ya kırk sene makdem beş ‘aded hicret işâret olunup bu kadar meşakk-ı sefer ki çekildi ve ‘asâ-yı ikâmet oraya dikildi. Ve bu cümle iznillah ve ‘izn-i hatmi‘l-enbiyâ ve ‘izn-i hatmi‘l-evliyâ ‘izn-i seyyîdîl-aktâb şeyhim Şeyh Seyyid Fazlullahî ile idi.

⁷⁰ “Rabbim! Bana göndereceğın her hayra muhtacım”, Kasas 28/ 24

⁷¹ “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım”, A‘raf 7/ 143

⁷² “Harekette bereket vardır.” (Ebû Ali Dehhâk‘a nispet edilen bir söz.), Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 47.

Feemmâ 'avâm-ı nâs bu hâkât-ı zâtü'l-berekâtın hakâyıkından bî-haber olup her biri muktezâ-yı 'akl-ı ma'âş üzre bir kelâm-ı bâtil söyledi ve beyhûde kelîmât eyledi ve dimişlerdür ki,

Ne bilsün bahr hâlin şol ki menzilgâhı sâhildür

Bu menzîl-i hakikatdür ki, sâlik ana müsta'id olduğu sûretde kırk yılda irişür. Bu erîke-i gaybîde çâr-bâliş-nişin nâz-ber-nâzendedür ki kapusına mülâzemet iden dühûr-i muntavîlede anınla bir kere güc ile görüşür. Bu bir râzdur ki **خَوْرٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ**⁷³ ana remz eyler **أولياء تحت قبابي**⁷⁴ ol sâhib-i râzın nüktesin söyler. Ey mü'min! 'Akâbın gıdâsı sa'venin husûlesine güncâyış bulmaz. Ve har-mühre yerine ta'lik-i cevâhir itmek olmaz ve dimişlerdür ki **مَنْ لَمْ يَدُقْ لَمْ يَعْرِفْ**⁷⁵

Beyt

Bal dimekle tatlu olmaz çün dehân

Yürü anı tatmağa sa'y it hemân

Li mü'ellifihî

Her ne denli dūr ise menzil irakdan bakma gel

Ok gibi doğru yūri **(334)** hiç sağ u sola akma gel

Kevser-i vasl İlâhî hâzır iken câm câm

Gaflet idüp âteş-i hicrâna kendin yakma gel

Bu mürevvakdan içüp sūfi-i sâfi olmadan

'Ârdur nâmûsdur dervîşe adın takma gel

Hâl-i 'âşıkdan haberdâr olmadın çün zâhidâ

Ko bu kîl ü kâli hâtırlar gönüller yıkma gel

⁷³ "O çadırlara kapanmış hurilerdir.", Rahman 55/ 72

⁷⁴ "Sevdiğim kullarım kubbelerimin altındadır.(Benden başka kimse onları bilmez.)", (Kutsî hadîs), Gazzâli, *İhyâ*, III, 447.

⁷⁵ "Tatmayan bilmez.", Gazzâli, *İhyâ*, II, 384, III, 441.

Gûş-ı câna işbu pend-i Hakkı ta'lîk eyleyüp
Şeyh İsmâ'il Hakkı'nın sözünden çıkma gel

Tetimme

Ey 'âşık! 'İlme nihâyet yok ve kelâm-ı ma'rifet hadden artuktur. Pes nice defterler yazılsa vefâ itmez ve nice takrîrler olursa yine künhi bilinmez ve murâd üzere iş bitmez. Nazar eyle ki sultân-ı a'zam cemi' 'asâkiri ile Lefke kasabasına sığar mı? Ve tağlara düşen bârân u berf yirlere yağar mı? Ve illâ 'âlem tufâna gark olur ve zindeler katâr olup 'âlem-i fenâya çıkulur ve dimişlerdür ki الحبة تدل علي البيدر Ya'ni 'âkil olan bir habbeden bir harmana intikâl ider ve remz ile 'amel yoluna gider. Gerçi bu **Tuhfe-i İsmâ'iliyye** iki üç günlük kalemdür. Feemmâ 'ârife göre bâb-ı ma'rifetde 'ilmdür. Hakkı, k'ol sana üç yüz altmış dürlü 'ilmi yazsa yine me'âli bir noktadır. Nitekim dimişlerdür ki العلم نقطة كثرها الجاهلون⁷⁶ fikr eyle ki cemi' me'âni ve hakâyika delâlet iden elfâz hurûf-ı teheccîden mürekkebdür. Ve bu hurûfun dahi aslı elif ve elif dahi yedi noktadan mürekkebdür ki gâyeti nokta-i vâhideye muntehî olur. Nitekim bir ağaç bu kadar ağsan ve evrâkıyla bir çekirdekde gâyet bulur. Ve güneşin nûrı egerçi maşrık ve magrib arasına munteşir olmuş ve her şehirde her hâne revzenesi kadar ol nûrla tolmuşdur. Velîkin aslı yine nûr-ı vâhiddür. Ve bir deryâdan ki bu kadar şu'beler alınmışdur yine bir deryâdur. Ve bir sahrâda ki, bu kadar ağıllar çekilmişdür yine bir sahrâdur. Var imdi kesreti ko, vahdet deryâsına dal ve ol deryâdan istediğün kadar cevâhir al. Neme gerek dime ve illâ peşimân olursun ve nedâmet ve hasret içre kalursın.

Muhkîdür ki, İskender askeriyle âb-ı hayât talebi için zulûmâta girdikte râkib oldukları kısırakların ayakları çakıl gibi taşlara basardı. Ba'zıları ol taşlardan götürebildikleri kadar yanlarına aldılar ve ba'zılar dahi numûne için bir mikdarla iktifâ eylediler ve ba'zılar dahi taş götürmek ne üstümüze lâzım diyü aslâ bir taşa yapışmadılar. (335) Ve bunlar zulûmâtdan çıkdıktan sonra gördiler ki, ol taşlar kıymetlü cevâhirdür. Pes koynun ve koltuğın tolduran isâbet itmişim, diyü sürürüdüden şâd-merg ola yazdı. Ve ol devlet-i 'uzmâ ile geçinüp vaktini üzdi ve az alan nedâmete düşdi ve hiç almayan ateş-i elemde yanup yakılıp pişti.

⁷⁶ "İlim bir noktadır. Cahiller onu çoğaltmıştır." Benzer anlam için bkz. İbn Arabî, *el-Futuhât*, V, 290.

İşte âhîret hasreti dahi böyledür. Pes şimdi bu dünyadâ cevher-i ma'ârife râğbet eyle ve 'amel bâbında kusûr itme, bir gün olur ki devletin zuhûr ider ve fakrden bi'l-küllîye halâs olursun. Ve eserde gelür ki fukarâ-yı bâbullahın kıyâmetde saltanatları zuhûr ider. Ve her kim anlara ikrâm itdiyse şefâ'at ve ecr-i muzâ'af bulur. Zîrâ anlar *هم ملوك تحت الاضمار*⁷⁷ mûcibince dünyâda dahi pâdişâhlardur. Velîkin ol saltanat-ı ma'neviyyenin âsârı yevm-i kıyâmetde zâhir olur. Var imdi ol makûleyi ele getür ve anın bu dünyadâ işin bitir. Tâ ki ol dahi yarın bi-iznillahi Te'âla senin maslahatın bitüre ve murâdına yetüre. Ve o makûleleri ele getürmek müşkildür megerki ta'rif-i İlähi vâki' ola veya kalbi şehâdet eyleye veya firâsetle temyîz ide.

Ey mü'min! Dîdelerine basîretten kühlü'l-cevâhir çek ve kalbine hüsn-i i'tikâd tohumu ek. Zîrâ i'tikâd esâsdur ve esâs olmayacak binâ kurulmaz ve yolunca giden sâlik yorulmaz. Hak Te'âla'dan cümlemize 'inâyet ve enbiyâdan şefâ'at ve evliyâdan himmet ola ve makâsıdımız husûle gele ve muhabbetimiz açıla ve menzîlimiz seçile ve berzâhlarımız geçile ve hüve'l-hâdi.

Li müellifihî

Ey vücûd-ı pâk ü ey pâkîze-nâm
Vey sühân-perdâz vey şîrin-kelâm

Tuhfe'min âsân kıldım lafzını
Ma'nasın fehm eyleye tâ kim enâm

Sırrını Kevser kılup bu Tuhfe'min
Sûretin 'uşşâka kıldım sâf câm

Kim ki nûş eyler bu 'irfân şerbetin
Neşvesi gitmez dimâğından müdâm

⁷⁷ Onlar örtüler altındaki sultanlardır.

Hacı İsmâ'il olup bâ'is ana
Eyledi tahrîri için ihtimâm

Üsküdâr içre yazıldı bu varak
Rûmı rûşen eyledi her subh u şâm

Revnağ-ı İstanbul oldu bu eser
Zulmet-i hicr içre kaldı âh Şâm

Hakkıyâ ifşâ-yı esrâr eyleme
'Âfife bir nükte besdür ve's-selâm

Tuhfe'min târîhini gûş eyle gel
Bin yüz otuz ikide oldu temâm

Sonuç

Tuhfe-i İsmâ'iliye, bir din adamı ve Celvetî tarikatı şeyhi olan İsmâ'il Hakkı Bursevî tarafından; tespit edilen vasiyet-nâme metinlerinin çoğu gibi, mensur olarak hazırlanmıştır. Tertibi ve muhtevası itibarıyla dinî-tasavvufî vasiyet-nâme türüne giren eser, benzerleri gibi besmele ile başlamaktadır. Giriş mahiyetindeki kısımda ise, dua cümlesi ile bağlantılı olarak eserin ne zaman, nerede ve ne sebeple yazıldığı anlatılmaktadır. Bu kısımda eserin, Bursevî'nin, Osmanlı ordusuyla birlikte katıldığı Nemçe ve Erdil seferleri esnasında tanıdığı yeniçeri piyadesi komutanı Lefkevî İsmâ'il Paşa'nın, daha sonraki karşılaşmalarında tevcih ettiği sorulara verdiği cevapları ihtiva ettiği anlatılmaktadır. Bunlar ilm-i hâl meselelerine dair cevaplardır. Bu cevaplar uzun bir iman bahsinin ardından sekiz maddelik bir vasiyet-nâme şeklinde muhataba sunulmuştur. Eserin dili Türkçe olmasına rağmen oldukça ağırdır. Vasiyet-nâmelerde çoğunlukla kullanılan mantık cümleleri esere hakimdir. Ancak emir, istek, ünlem ve soru cümleleri de oldukça fazladır. Farklı tonlamalardaki bu cümleler eser boyunca ayetler, hadisler, kelâm-ı kibar ve atasözleriyle desteklenerek küçük hikayelerle örneklendirilmiş böylece canlı bir üslup ortaya konulmuştur. Bursevî'nin nasihat ve tenbihlerini sıralarken yer yer sert bir üslup kullandığı da görülmektedir. Vasiyet-nâmeler Allah'tan korkma, oruç tutmak, Kur'ân ve sünnete uygun yaşamak, ana ve babaya saygılı davranmak, şöhretten kaçınmak, kul hakkını gözetmek, helal kazanç gibi konularda tertip edilmektedir. Bursevî ise; aynı meseleleri kalp, kulak, göz, dil, karın, edep yeri, iki el ve iki ayak başlıkları altında izah ederek anılan beden uzuvlarının, nasıl kullanılırsa imanın sahit, ibadetin makbul olabilmesi amacına hizmet edeceğini sıralamaktadır. Genellikle vasiyet-nâmelerde olmayan tarih verme, eserin hem baş kısmında hem Tetimme bölümünün bitiminde yer alan müellife ait şiirde verilmektedir. Tuhfe-i İsmâ'iliye, vasiyet-nâme türünün en fazla mahsul verdiği alan olan Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı sahasına, türün bütün özelliklerini ihtiva eden önemli bir ilavedir.

Kaynakça

- Ahmed, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (v. 241/855), *Musned*, I-LVI, ts. (Şâmile-2: Kaynak Eser CD'si).
- Akfehî, Ebû Abbâs Şihâbuddin (808/1405), *Âdâbu'l-Ekl*, ts. (Şâmile-2).
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (v. 458), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I-X, ts. (Şâmile-2).
- Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Cû'fî (v. 256/870), *et-Târihu'l-kebîr*, I-IX, ts. (Şâmile-2).
- Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Cû'fî (v. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-XXIII, ts. (Şâmile-2).
- Çınar Bekir, "Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler İki Şair (Tifli/ Tarzî) Arasında Kalan Vasiyet", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.9, s.115- 140. KOCAV, İstanbul 2003.
- Deylemî, Ebû Şucâ' Şireveyh b. Şehridâr (v. 509/1115), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, I-V, Beyrut 1986.
- Ebû Dâvûd, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (275/888), *Sunenu Ebî Dâvûd*, I-XIV, ts. (Şâmile-2).
- Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I-II, ts. (Şâmile-2).
- el-İsbehânî, Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, I-IV, ts. (Şâmile-2).
- Gazzâlî, Ebû Hâmid (505/1111), *İhyâu Ulumi'd-Dîn*, I-IV, ts. (Şâmile-2).
- <http://www.kuranmealı.org> , Diyanet İşleri çevirisi, 15.03.2010.
- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî, et-Tâî, el-Hâtimî (v. 638/1240), *el-Fütuhatu'l-Mekkiyye*, ts. (Şâmile-2).
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdillah b. Muhammed el-Kûfî (v. 235), *Kitâbu'l-musannef fil-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VIII, ts. (Şâmile-2).
- İbn Haldun, 'Abdurrahmân b. Muhammed, (v. 784/1382), *Mukaddime*, ts. (Şâmile-2).
- İbn Haldun, 'Abdurrahmân b. Muhammed, (v. 784/1382), *Tarih*, I-VII, ts. (Şâmile-2).
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (h.275), *Sunen*, I-XII, ts. (Şâmile-2).

- İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî (v. 1137), *Tefsîru Hakkı (Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XVII, ts. (Şâmîle-2).
- İsmâ'il Hakkı Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, (Haz. Hikmet Gültekin ve Sami Erdem), İnsan Yay., İstanbul 1998.
- İsmâ'il Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n- Netîce I- II*, (Haz. Ali Namlı ve İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul 1997.
- İsmâ'il Hakkı Bursevî, *Dîvân*, (Haz. Dr. Murat Yurtsever), Arasta Yay., Bursa 2000.
- Kuşeyri, Abdülkerîm b. Hevâzin (v. 465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, ts. (Şâmîle-2).
- Levend, Agâh Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", TDAY Belleten, 1963.
- Maverdî, Ebu'l-Hasen (v. 450 h.), *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Dîn*, ts. (Şâmîle-2).
- Muhammed b. Mustafa, Mevlânâ Ebû Saîd (1113/1701), *Berika Mahmudiyye fî Şerhi Tarikati Muhammediyye*, I-VI, ts. (Şâmîle-2).
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261 h.), *Sahîhu Muslim*, I-XIV, ts. (Şâmîle-2).
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref (v. 676), *Bustanu'l-Arifin*, ts. (Şâmîle-2).
- Seffârîni, *Gızâu'l-Elbâb fî Şerhi Manzûmeti'l-Âdâb*, I-IV, ts. (Şâmîle-2).
- Yılmaz, Nuran, *Ankaralı Hekim NİDÂÎ Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*, Laçın Yay., Kayseri 2009.

The Testament-name of Ismail Hakkı Bursevi

Citation / ©-Gümüş, N. (2009). The Testament-name of Ismail Hakkı Bursevi, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 9 (1), 23-76.

Abstract- *In this study, Ismail Hakkı Bursevî died three years ago, Lefkevi Ismail Pasha, written by receiving the order to and in fact a testament-name the Tuhfe-i İsmâ'iliyye Orwell's presentation is made and the work the text is presented. Tuhfe-i İsmâ'iliyye, a kind of classical literature as we will see all of the distinctive features is a work.*

Key words- İsmâil Hakkı Bursevî, Tuhfe-i İsmâ'iliyye, Written Will.